Сатира

Паля Степанівна нагло одружилась. Подія, власне кажучи, не така вже й важлива і варта уваги, хіба що тільки для родинних мемуарів та пліток сусідам, але тут сталося деяке ускладнення. Тим-то й цей малопомітний факт набрав ваги для ширшого кола людей.

Паля Степанівна — панна як панна, вона була вже кілька років на виданні, але ніхто з ветеринарного інституту — ні ректор, ні завканц, ні два молоді викладачі, ні навіть сторож і ректорова куховарка, що була сусідкою з Палею Степанівною в інститутському флігелі, не сумнівались, що вона вийде заміж за Діагностику. Сам Діагностика був зовсім не від того і, якщо боявся спочатку гарбуза, то тільки через завканца. Завканц — дрібненька, брутальна, безпринципова людина, дрянцо — як висловився собі на мислі Діагностика, і це тільки він міг би якось підвести Діагностиці москаля. Але ці побоювання були марними, їх породило те, що Діагностика вже трохи підтоптався на сорок другому році свого віку, а завканц щойно тільки вийшов із того недорікуватого стану, коли на нього можна було б зовсім не вважати. Звісно, було не без того, щоб завканц залицявся до Палі Степанівни, але якби Діагностиці оце тепер молодощів, а не чотири десятки життєвого досвіду, він міг би посміятись із жалюгідних завканцівських змагань. Завканц рішуче не подобався Палі Степанівні, і на це було кілька поважних причин. Він швидко говорив, ковтаючи кінцівки й зневажаючи злучники та прийменники, і тоді завжди стрибали на співбесідника крапельки слини, потім, він часто зловтішно сміявся й брав на глузи всіх, кого знав, а найголовніше — в завканца маленькі, холодні сірі очі, широкий рот з тонкими губами і на голові проект недалекої лисини. Хтось пустив чутку, що завканц подав заяву до комосередку і Паля Степанівна певна, що його вже десь записали до компартії. Але поза тим — що може бути прозаїчнішого, ніж завканц, і це тоді, коли яких шість років тому Паля Степанівна мало не вийшла заміж за сотника з Чорноморського кошу й трохи-трохи не вискочила з ним укупі за кордон. Ні, завканц і ті перспективи родинного щастя, що їх він міг

запропонувати Палі Степанівні, аж ніяк не збігались із її поглядами на життя. Тим-то й ніхто у ветеринарному інституті не здивувався, дізнавшись, що завканц піймав облизня й до кімнати Палі Степанівни, що отут же, у дворі інституту, тепер стеле стежку Діагностика. Ця зовсім уже маловажна подія із завканцом спинила нашу розповідь тільки через те, що після цього фіаско завканц недотепно прозвав викладача діагностики, поважного Костя Євлангійовича Стрибуна — "Діагностикою" і ця безглузда назва чомусь швидко прищепилась в інституті, а крім того (і це найголовніше), завканц дозволив собі називати Палю Степанівну цілком офіційно "Параскою Степанівною". Це було занадто болюче місце і болюче тим, що тут Паля Степанівна не могла нічим зарадити. Одного разу вона спробувала виправити завканца і нагадала, що її, як усім відомо, звуть Палею, а не Параскою, але завканц одразу ж сперся на свої знання укрмови й до того заявив, що він взагалі проти перекручування імен: перекручувати своє власне ім'я — це міщанська спадщина минулого, так би мовити, забобони.

Нам часто доводиться розплачуватись за помилки й необачності своїх батьків, і так було в даному разі й з Палею Степанівною. Чому і як — чи батько здуру вигадав, чи піп, уводячи в хрест, навмисне накапостив — її назвали Параскою. Коли Паля Степанівна ще не могла подати свого голосу, бо їй було тільки два місяці, батько торгував на базарі та ярмарках шапками і його тоді зовсім не обходило, як зватиметься його перша донька; інша річ, коли Паля Степанівна почала вчитись у гімназії, а батько купив за містом хутір і сімдесят десятин. Перемінити імені, на жаль, не можна було і залишалося тільки якось його пом'якшити. Отоді Параска стала Палею, а другу доньку, що народилася через десять років після Параски, досвідченіший тато назвав уже Лідою.

Ну що ти робитимеш з хворобою — завканцем, що, безперечно, прекрасно, каналія, догадується про все і навмисне, коли в канцелярії щонайлюдніше, голосно каже: "Параско Степанівно! Дайте, будь ласка, мені "Діло поточного листування". Ну що ти робитимеш із ненависним завканцем? Єдиний Діагностика міг би покрити

Палю Степанівну своїм авторитетом і захистити її від такого знущання.

І Діагностика радо зробив би це. Він носив до Палі Степанівни цукерки, торти, помаранчі (і про це не могли не дізнатись його колеги з інституту), і ці дарунки всі майже напочатку трактували як вияв старечої легковажності й несерйозності, потім мовчки примирились і не звертали уваги. Ніхто вже не питав його — куди це він і до кого — коли випадково зустрічали Діагностику пізно ввечері з пакунками: хто ж міг сумніватися, що ці золотаві помаранчі й жовті з сухотними рум'янцями "крим-ки" призначені зникнути між двома правильними низками перлових зубів Палі Степанівни!

Проте одного вечора, цілком несподівано для себе, він натрапив на картину, що примусила його зробити, як-то кажуть, переоцінку цінностей.

Того вечора Діагностика дістав випадково квитки до опери на добрі місця й надто рано помчав до інститутського флігеля, щоб Паля Степанівна встигла вдягнутися та причепуритись. Діагностика мав найкращі наміри: сьогодні в опері йде "Кармен", вічно свіжа, вічно прекрасна, пристрасна "Кармен"; кожна інтелігентна жінка повинна конче послухати "Кармен"; а Паля Степанівна взагалі, здається, з усіх опер бачила тільки "Запорожця за Дунаєм", та й то на повітовій сцені. Тут Діагностика пригадав трагедію своєї химерної нації, що не спромоглася досі створити справжньої української жінки, бо таки справді — міркував він: пересічна українська жінка — або ж культурний примітив, що її інтелектуальні обрії не виходять за межі Уманського чи Лохвицького масштабу, або ж вона зрусифікована. Україна не мала своєї жінки, як Росія — росіянку, або Польща — польку, і в цьому Діагностика давно вже вбачав одну з причин того, що сталося. Ні, Діагностика робитиме з Палі Степанівни новий тип української жінки. її молодість і краса не змарнуються з ним; він дасть їй культуру й кохання, вона — кохання й спочинок. 1 це буде чудовий альянс. У доборі й спаруванні в людей повинні бути такий же сенс і поміркованість, як і в спаруванні

племінної худоби. Ця теорія, може, й не стосується безпосередньо його фаху, але Діагностика не вузький спеціаліст. У кожнім разі так диктує природа, а те, що спілкується з природою, є завжди добре.

Діагностика молодцювато зійшов на другий поверх, роздягнувся в сінцях і ввійшов до кімнати Палі Степанівни. Проте йому не судилося цього разу перенести через поріг радість та певність своїх сил і віру в прекрасне майбутнє, що сповнювало його завжди через вінця, коли він ішов до Палі Степанівни. Несподівано виявилося, що Паля Степанівна не одна і гірше те, що — не втрьох чи вп'ятьох, а вдвох. У кімнаті Палі Степанівни сидів коло столу якийсь шелихвіст, студент у кепці й апетитно уминав за обидві щоки той самий торт, що його так любовно й педантично вибирав учора Діагностика в найкращій цукерні. Глянути тільки, як по-індичому студент ковтав великі шматки, не виявляючи жодного захоплення перед мистецьким витвором кондитера-штукаря, і можна подумати, що то не торт стоїть перед ним на столі, а якийсь поганенький кавун, і що студентові зараз — хоч клоччя, хоч вовна, аби кишка була повна. Студент не подобався Діагностиці. Не подобався він іще більше тоді, коли Діагностика за п'ять хвилин пізніше дізнався, що студент учиться не у ветеринарному, а в ІНО. Коли б •це був свій студент, він, безперечно, шанувався б перед своїм професором і йому можна було б показати його місце самим тільки науковим авторитетом Діагностики, а той факт, що студент учиться в іншому ВИШІ, десь в ІНО, нейтралізувало будь-які впливи Діагностики на студента. 1 це одразу ж виявилося. Студент недбало привітався, не скинувши і на цей раз кепки ("Ну й тип!" — злісно подумав Діагностика), і навіть коли Паля Степанівна, розливаючи струмки чарівної усмішки, одреко-мендувала студентові Діагностику: "А це, товаришу Карасик, познайомтесь — наш професор, Кость Євлантійо-вич", — навіть і тоді студент оком не повів, а мугикнувши щось нечленоподільне, знову заходився старанно знищувати торт, ніби це до кімнати приteліпала якась рівня йому. Діагностику це обурило вкрай. Йому хотілося крикнути студентові: "Це вам не кубучівська їдальня, ви мій торт їсте!" Але Діагностика вважав себе за європейця і мав досить такту, щоб нічим не виявити свого гніву й мерщій удати, ніби він нічого не помічає. Проте спокуса була надто

велика і Діагностика все ж не втримався і печально глянув ще раз на нужденні покраяні недоїдки торту, що і їх ось-ось, мабуть, пожере той варвар. "Якщо вона таких підсвинків буде одгодовувати моїми торгами, то хай мені вибачає: я не стою членом "Общества покровительства животных", — подумав він і вже був твердо поклав собі бути надалі поміркованішим, коли це до нього заговорила Паля Степанівна. І цей голос, як ловкий шулер, перемішав Діагностиці всі його карти, повиймавши з них усе вино та жир, а полишивши саму чирву та дзвінку. Хоч би там якась розгубленість, ніяковість абощо промайнули їй на обличчі чи в голосі — нічогісінько! Голос, як і завжди, трохи хрипкий, але ніжний, інтимний і веселий, а обличчя — рожеві, повні щоки, жовто-золотаві крила волосся і перли зубів крізь пелюстки усмішки. Ну, хіба їй можна щось закинути, та навіть щось недобре подумати! Отой студент — то просто мале тигреня, що розважає її своєю дикістю і апетитом. До опери? Будь ласка, прошу! З великою охотою. Я дуже вдячна вам, Костю Євлантійовичу... Товариш Карасик? Він земляк — з одного повіту і зовсім на неї не гніватиметься.

Проте з цього вечора студент Карасик занадто часто почав відвідувати землячку. Та з чим тільки людина не зживеться. Зжився з цим не таким уже й приємним, але не таким, як виявилось, і загрозливим фактом Діагностика. Паля Степанівна, як і раніш, радо їздила з Діагностикою до опери й драми, ходила з ним гуляти замріяними вечірніми вулицями і навіть те, що студент і далі не одмовлявся пожирати цукерки, яблука та помаранчі, більше вже не дратувало Діагностику. Навпаки: це давало йому змогу відчувати якусь свою перевагу над студентом і, коли б не сорок один рік, студента для Діагностики не існувало б зовсім. А втім на обрії затишних пенатів Палі Степанівни невдовзі з'явилася ще одна постать. Це був місцевий лідер укапістів. Чого йому занесло сюди — важко було добрати. Паля Степанівна сказала між іншим Діагностиці, що це теж її земляк. Ця рекомендація, не можна сказати, щоб потішила Діагностику (що за земляцтво таке завелося — скажіть, будь ласка!). Але укапістський лідер не запобіг ласки в Палі Степанівни.

Це виразно почувалось одразу ж, із першого погляду. Лідер видався чоловіком похмурим і, як Діагностика зауважив Палі Степанівні — невихованим. Говорив він мало, а коли говорив, то нещадно лаяв українську інтелігенцію, КП(б)У і автокефалію. З Карасика, Діагностики і навіть самої господині, Палі Степанівни, він, не криючись, глузував і при нагоді допікав уїдливими кпинами. Ні, укаїгістський лідер не міг бути героєм роману Палі Степанівни. Єдине, що було йому на користь, — це те, що він хоч і комуніст, а все ж таки — український комуніст, а по-друге — лідерове лице ставало просто-таки ди-тяче-хорошим, скоро він починав безпосередньо сміятись. Але, на щастя Діагностиці, лідер сміявся мало. Певно, в нього були якісь свої плани на Палю Степанівну, дарма що з свого партійного погляду він мусив би дивитись на неї, як на викінченого типа української дрібної буржуазії, і, розуміється, нещадно громити її в своїх промовах. Та партія партією, а жінка жінкою. Можливо, що й лідер поскоромився б, кінець кінцем, та одного разу він дістав від Палі Степанівни одкоша, і його незграбна, мов сокирою вирублена постать у смугастому, селянського сукна френчі більше вже не запливала до тихої дрібнобуржуазної саги, де викохувалася така золота рибка, як Паля Степанівна. Перед Діагностикою були тепер відкриті всі шляхи, що йшли до укоханої мети. І Діагностика рушив. Він вирішив, що підготовчий період перед тим, як він мав запропонувати Палі Степанівні спільні радощі й спільні муки, вже кінчився й уже, власне кажучи, час сказати останнє слово. У характері відповіді, що її, спалахнувши пожежею на щоках, дасть Паля Степанівна, він не сумнівався. Тут Діагностика справді міг би поставити, б'ючись об заклад на що завгодно, свій діагноз, і дарма, що це знову ж таки не збігалося з його фахом (жеребці, кобили, свині, пси), Діагностика ні на мить не сумнівався в його правильності. Через це все Діагностика розпланував собі так: уже заходить літо, кінчається третій триместр, а завтра іменини Палі Степанівни. Заліки він почне приймати оце тепер же, щоб потім, після триместру не гаяти часу, а хто із студентів не встигне — прийде восени. А потім одразу ж після триместру Діагностика скаже оте останнє слово й піде з Палею Степанівною до загсу оформити шлюб. Тим часом треба найняти десь у Боярці дачу, щоб одразу ж, на другий день після загсу — з Києва; а завтра він прийде на іменини раніш від усіх і

принесе Палі Степанівні на подарунок перлове намисто. Він уже бачив його у вітрині Грінберга і вподобав. Ті перли нагадують Па-лині зуби, й намисто їй буде дуже до лиця. Тоді ж разом із перлами Діагностика скаже дещо Палі Степанівні і це буде ніби вступ, ніби прелюдія до того "останнього", що після триместру.

І ось раптом Паля Степанівна одружилася. Саме напередодні своїх іменин чи дня народження (хто його зна, що то, власне, в неї було за свято), коли Діагностика мав принести їй перли й виректи прелюдію. 1 одружилася вона не з Діагностикою і навіть не з студентом Карасиком, не кажучи вже про завканца й укапістського лідера, а з якимсь невідомим чоловіком, що його ніхто й ніколи не бачив у маленькій кімнаті Палі Степанівни. Як воно сталось і до того ж отак притьмом — про це ніхто не міг сказати. Перший про це дізнався аж на другий день Карасик. Чогось йому заманулося на цей раз прийти не ввечері, коли б він міг досхочу задовольнити вічні запити свого настирливого, але завжди порожнього шлунка всякими тістечками та тортами, що їх напевно понаносили б Діагностика та інші іменинні гості, а — вдень.

Але Палі Степанівни він удома вже не потрапив, замість неї він зустрів здивований погляд її сусідки, ректо-рової куховарки. Вона поклала на живіт свої масні шкарубкі пальці й досить недоброзичливо поінформувала Карасика.

— Спізнилися вже! 1 не оббивайте по-дурному пороги: Паля Степанівна вийшли заміж. Уже й речі вивозять. За партєйного. У Соробкоопі вони служать.

Куховарка зробила недвозначний притиск на Соробкоопі й подалась мерщій до примуса доглядати, щоб не збігло молоко. Це була така несподіванка, що Карасик не встиг навіть огризнутися на безглузді кухарчині поради. Карасика здивував не сам факт одруження, а те, що — "за партєйного". Він пригадав собі оту кругленьку стрілецьку відзнаку "Не ридай, а добувай", що Паля

Степанівна носила до останніх днів на спомин про сотника з Чорноморського коша, і здивувався ще більше. Про срібний ланцюжок до хреста, що виблискував на білявості шиї, можна було не говорити. Карасик вирвав із лекційного зошита аркушик, пришпилив його до дверей і написав олівцем:

"Странно, но верно! Олекса Кар..."

Надвечір, коли сонце було вже "на вечірньому прузі", як це воно завжди робить у повістях Нечуя-Левицького (так принаймні подумав чогось тоді про сонце Діагностика), і коли вже можна було, хоч і ранувато трохи, але все ж без здивованого погляду господині прийти на іменини, знаючи в той же час напевно, що ти прийдеш першим, Діагностика взяв перли й подався до Палі Степанівни. Він ішов у долину бульваром Шевченка, і високі тополі, що вартують київський шлях на Берестя, і якась сумішка пахощів, що линула з Ботанічного саду, яких Діагностика, на жаль, не міг гаразд добрати, бо вчора трохи застудився на Дніпрі й сьогодні мав нежить, і якийсь соловейко не соловейко, але в кожнім разі напевно закоханий весняний птах, що виспівував свою арію на ботанічній липі, — все це схиляло Діагностику до епікурейської філософії й самоаналізу. Життя видалось йому таким запашним, таким принадним і щасливим, що Діагностика навіть спинився. Він почув зараз, як бадьоро б'ється йому серце, передчуваючи радощі, а найголовніше — в нього ще такі міцні ноги: от захотів піднести праву ногу — і вона зразу ж без усяких зусиль підіймається, захотів повернути її ліворуч — і вона слухняно, як вишколений кінь, повертається ліворуч. У нього зовсім ще не гнеться спина і на голові ледве-ледве тільки можна помітити сиві волосинки. Та ні — він ще зовсім молодець. І сорок один рік, і перше, невдале, навіть просто скандальне одруження (його, професора діагностики, могла через рік після весілля кинути зрадлива жінка), і оте все, що було, — то дурниці. Він зовсім іще молодий, та й взагалі літа тут ні до чого: найголовніше — певний режим і нормальне, спокійне життя. І ось це життя за я*их два тижні вона дасть йому. Вона, прекрасна Паля! Ніжна, запашна квітка, яка щойно тільки розпустила свої тендітні пелюстки... Діагностика навіть зітхнув, засоромившись

своїх помилок та гріхів, і процитував до себе Олесеве: "Сонце, чому ти раніш не зійшло!.."

Не маючи сили увібрати в себе одразу всю ту гаму почувань, яка так щедро сповнила його, Діагностика завернув на середину бульвару, щоб сісти на хвилину на лаві під тополями. Перед ним на доріжці пустували діти, а поруч на лаві жирували червоноармійці з няньками та куховарками. Діагностика тепло подивився на зелені однострої та червоні п'ятикутні зірки й подумав:

"Ось — пролетаріат. Він теж зараз по-своєму милується і кохається і такий же щасливий, як і я. Що там не кажіть, а є загальнолюдські почуття, властиві всім класам. І це добре, це, власне кажучи, колись і приведе людей до соціалізму. Уся біда в тому, що ми, робітники й інтелігенція, не знаємо ще один одного. Ну ось, як його, наприклад, заговорити з ним — не зрозуміє ж тебе! Ти видаватимешся йому смішним, а він тобі — диким. Радянська влада де в чім стирає цю прогалину — і в цьому її поступове значення. Усе на світі закономірне й логічне: так і Радвлада. Розуміється, не без хиб там, але не можна ж і одкидати те позитивне, що вона дає. — Тут Діагностика ще раз перевірив себе, чи правильні були його кроки лояльності до Радвлади, й ще раз ствердив їх цілковиту слушність. — Кожна влада вимагає до себе лояльного ставлення, так і Радянська! Цілком нормально й закономірно".

Діагностика навіть подумав, що це, власне, через свою мудру лояльність він професорує тепер у ветінсти-тугі, а не поневіряється десь на покривному пункті, це через неї він владно схопив міцною долонею за хвіст не якогось там бика, а саме життя сьогоднішнє і круто повернув його лицем до себе. Це вона, лояльність, повертає тепер йому в обіймах Палі Степанівни його молодість і щастя. Від цих останніх думок Діагностика зовсім розчулився і, ну просто як хлопчисько, так-таки й ляпнув у мислі:

— Як добре бути лояльним!..

Сонце почало виявляти виразні тенденції перейти до нічного пруга, й Діагностика похопився. Він звівся на ноги й швидко пішов бульваром.

І знову весна стелила йому дорогу квітами. Ці квіти були і в бляшаних коробках та кошиках вуличних продав-ниць, і в усмішках перехожих. Усе цвіло й жило. Два вартові з оголеними шаблями бруком вели до бупру якогось злочинця, і той злочинець ішов, посміхаючись, мов на безплатну квартиру з усіма вигодами. Якийсь блатний, ризикуючи своєю недоторканістю, не втерпів, голосно спитав із пішоходу заарештованого:

— За что тебя, Ванька?

І злочинець, не вважаючи ані на що, по-дитячому весело відповів:

— Скрипуху на бану прислал *

У долину до Святошина помчав, дзеленькаючи, трамвай, і Діагностиці здалось, що то не просто собі їде трамвай, а везе людей кудись у блакитні краї, кудись далеко до кращого життя.

Трохи захеканий (на сходах коло другого поверху почало здавати серце), Діагностика увійшов у сінці. Ще треба тільки переступити поріг, але нараз Діагностика подумав: "Навіщо відкладати. Скажу оце зараз їй усе і про все зараз же умовимося. На біса там усякі прелюдії, коли й так... Він узявся за ручку дверей і легенько штовхнув її наперед, але що таке? Двері замкнені... Може, ще зарано? Може, Паля Степанівна прилягла на хвилинку відпочити? Може, з нею щось недобре скоїлося? *

Думки блискавично напосідали одна на одну, і в голові Діагностиці зчинилась страшенна веремія. Одначе він стримався і обережно, намагаючись якомога менше порушати зажурену тишу сінців, постукав. Його стуки віддалися луною десь між порожніми стінами, але на них ніхто з кімнати не озвався.

* Умовний вислів дрібних злодіїв, що означає — вкрав на вокзалі кошика.

— Що за оказія?.. — проказав Діагностика і застукав гучніше. Тоді з сусідньої кімнати, як і вдень до Карасика, вийшла ректорова куховарка, але до Діагностики вона поставилася з пошаною і навіть співчутливо:

— Це ви, Костю Євлантійовичу, неначе до Палі Степанівни прийшли? Дак вони вже виїхали. Полчаса оце буде, як послідні жечі вивезли...

— Виїхала?... — не розуміючи до ладу анічогісінько, спитав Діагностика. — Як це так виїхала? Куди виїхала?..

Куховарка печально захитала головою:

— Я так що й не допойняла — куди вони переїхали... Тільки одно й можу сказати, що вийшли вони заміж. За партєйного.

Діагностика зморщив у неймовірному подиві чоло й зовсім спантеличився.

— Вийшла заміж?! За якого це "партєйного"?.. — сказав він так сердито, що куховарка навіть поточилася мимоволі до дверей і вже там скорботно відповіла:

— За комуніста вийшла заміж, а я його так що й не бачила самого. Говорили тільки, що в Соробкоопі служить.

Цього для Діагностики було вже занадто багато, щоб миттк* протверезитись від тих весняних чар і збагнута ввесь жах своєї ситуації. Одначе поміркованість і мужність не зрадили на цей раз Діагностику. Інстинкт самозбереження виніс його насамперед із цього проклятого приміщення, а далі штовхнув до коляси першого, що трапився, візника, щоб мерщій паняти на Хрещатик до Грінберга, поки він не зачинив своєї

крамниці, і спробувати повернути назад перли, а на гірший випадок ~~ замінити їх на срібний портсигар. Після Грінберга треба швидко поїхати одмовитись від дачі й головне — повернути завдаток.

Хоч як це дивно, а з приміщення Палі Степанівни студент Карасик подався на Володимирську до "якобінського клубу", де порався в партійних справах укапіст-ський лідер. Дивним це може видатись через те, що Карасик не належав ні до УКП, ні до "співчуваючих", і можна, мабуть, не говорити, що лідер гребував Карасиком уже хоч би через те, що Карасик був безпартійний. Цього, безперечно, не міг не знати Карасик, тим більше, що, правду кажучи, в нього було не все гаразд із укапіз-мом. До УКП Карасик не належав, але в губкомівській шафі УКП, десь між паперами в папці лежала Караси-кова анкета й заява про вступ до партії. На випадок трусу чи взагалі якоїсь потреби анкету легко можна знайти. Тут діло дуже просте: лідер, спираючись на спільне з Карасиком земляцтво і знаючи, що під Карасиковою полотняною сорочкою криється не "ідеалістична" душа, а матеріальне незаможницьке серце, зумів його переконати, що український пролетаріат потребує своїх економічних центрів і своєї Червоної Армії. Карасик був не від того всього і необачно одразу ж написав заяву і старанно заповнив усі пункти нескладної укапістської анкети. Лідер — як партійну роботу — доручив Карасикові подбати за лави та стільці на чергову укапістську вечірку й погнав його на пошту однести доповідь до Харківського ЦК. Карасик виявив одразу ж спритність і запопадливість, але йому, на щастя, ще не виписали кандидатської картки. На щастя, бо за кілька днів у ІНО відбулась перереєстрація студентства, і Карасик не витримав до кінця. Злякався, що його запечуть у платну категорію, і пішов немудреними слідами апостола Петра, тричі зрікшись перед комісією свого вчителя і його віри.

На короткі, а проте вщипливі докори лідера Карасик тільки й спромігся сказати:

— Мені, товаришу, вчитись треба, а яка ж буде наука, як тебе замкнуть у каземат!

Лідер хотів був нагадати Карасикові старих революціонерів, арешти, тюрми й заслання, а потім подумав, що на таке сміття не варто витрачати доброго слова й, •не попрощавшись, пішов обідати до нархарчівської їдальні.

Отже, з Карасика не вийшов укапіст; та все ж його від часу до часу тягло до Володимирської вулиці на ука-пістські вечірки в "якобінському клубі". І хоч це було діло ризиковане, бо його могли підгледіти з інститутського комосередку і закинути, що він, хоч і криється, та все ж є "тайний ученик" УКП, проте це була надмірна спокуса, бо на тих вечірках, крім "Живої газети" й довжелезних тягучих доповідей лідера, було ще чимало дівчат, що співчували, якщо не УКП, то в усякому разі укапістам.

Карасик не крився з своєю відвагою й натякнув знайомим укапістам про небезпеку своїх відвідин. Він радо пішов би на мирову і з лідером і навіть пообіцяв би йому збирати нишком поміж студентством за підписним листом на "Залізний фонд УКП", та серця лідерового вже не міг привернути до себе. Зустрічі з лідером у Палі Степанівни анічим не зарадили Карасикові: лідер залишався холодним і мовчазним.

І ось тепер Карасикові заманулося чогось піти не куди-інде, а просто до лідера, щоб йому першому сказати про несподіваний фінал із Палею Степанівною.

І тут сталася друга, ще, може, дивніша, аніж прихід Карасика до лідера, річ. А саме: лідер, замість того, щоб недбало кивнути Карасикові головою і знову одвернутись флегматично читати собі далі ренегата Каутського, раптом заговорив із Карасиком, навіть виявив ознаки чемності — мовчки показав очима на вільний, трохи поламаний укапістський стілець і підпер долонею русяву голову.

Це Карасика підбадьорило і він зовсім весело сказав:

— А знаєте — Палька Забийворота вийшла заміж за капебеушника!

Лідер лагодився саме ліквідовувати місцеву укапіст-ську організацію і через це мав подвійну порцію гніву на українську інтелігенцію, а Палю Степанівну й поготів. Хтозна — може, й це спричинилось до того, що лідер, почувши про цю новину, несподівано охоче розбалакався з Карасиком і додав до біографії Палі Степанівни деякі цікаві деталі. Спочатку він виявив чолом (борозни зморшок) здивування, потім носом і куточками губів (важке видихання й криві лінії долу) зневагу й огиду.

— Хто? Ота автокефальна дєвственіца, ота Забийворота — за комуніста? Ну-ну! Та я ж її, як облуплену, знаю! Та їй же тільки й думки в голові, що Свята Софія та академічні вечорниці! Хоч, власне кажучи, куди ж їй більше, як не заміж. Вона ж...

Лідер, покінчивши з укапістськими злиднями, сам почував тепер себе засватаним, часу в нього було досить і він міг на цей раз не обмежувати себе регламентом, щоб соковито змалювати загальні риси міщанського профілю Палі Степанівни. Коли його філіппіки 1 увійшли в більш-менш спокійне річище, він розповів Карасикові про один епізод.

— Якось я її торік іще зустрів на вулиці. "І чого б я ото, — кажу, — по-дурному час гаяв! Ви тільки подумайте—ну для чого ви в Києві сидите? Підждаєте, щоб заміж вискочити. Ех, ви. Поступили б до якогось вузу, почали б учитись абощо". Вона почервоніла, зніяковіла, каже мені: "Ну як же його вчитись? Я ж на службі, мені ніколи навіть дізнатись про умови вступу, а до свого ветеринарного я не хочу: не можу переносити запаху конячого поту і зроду б жаб не різала".

Саме тоді наш губком доручив мені в кооперативному інституті комгурток укапе організувати. Я і два наші хлопці вже проскочили: склали іспита (про партійність замовчали, розуміється) і сидимо тихенько. "Так поступайте, — кажу Забийвороті, — до кооперативного. Я вам улаштую все". Вона спочатку була завагалася: "Боюсь екзамена,

хтозна, що вони тепер вимагають...". — "Єрун-да, — кажу, — які там екзамени! Ви ж пам'ятаєте, що в гімназії вчили. Ну, більш нічого й не треба". — "А по-літграмота?" — несміливо спитала вона. "За політграмоту не турбуйтесь, я вас накачаю. "Капітала", звичайно, не читали? Ну, та про "Капітал" не питають. Найчастіше — це скорочені назви, я вам їх зараз розшифрую, а ви запишіть собі. ВСНХ — це "Высший совет народного хозяйства". ЦКК ЦК КП(б)У — це "Центральна Контрольна Комісія Центрального Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України". Чому — більшовиків? Бо ще були меншовики. Ясно? Питаєте, хто такий Енгельс. Я ж вам уже про "Капітал" сказав. Це Карл Маркс написав "Капітал", ну, а Енгельс такий же самий. Основоположники. Головне це — "Буття визначає нашу свідомість", а потім іще "Пролетаріату нема чого губити, окрім своїх кайданів, бо він завоює світ". Це Карл Маркс сказав. Та це все пусте, зовсім нема чого боятися!" — заспокоїв я її, а через два дні й повів.

Та, як на те, саме напередодні політком Кряславсь-кий дізнався, що до інституту проскочили укапісти. Ну, звичайно, вступний іспит став суворіший, нових почали приймати дуже обережно (а в інституті і без того вже селюк на селюку сидить!). Словом, умови дуже несприятливі. Але Забийвороті я про це ще нічого не кажу. Навіщо лякати! Привів її до приймальної комісії, а сам залишився за дверима послухати. Двері до половини скляні, погано причиняються, так що все майже видно й чути. Приймали вони вдвох тільки: Кряславський і проректор. Проректор — гладкий, в золотих окулярах, із кооператорів сам. Він тільки сидить та слухає, а іспитувати почав сам Кряславський. Забийворота увійшла несміливо в кімнату, сіла на краєчок стільця проти Кряславського і потерпає. Кряславський же — здоровило (на ввесь інститут вищого від нього нема), на голові палахкотить грива рудого волосся, зеленими баньками втелющився в За-бийвороту — чорт, а не чоловік.

"Как ваша фамилия?" — питає її понуро.

Забийворота почервоніла й тоненько-тоненько, от-от їй голос перетнеться:

"Забийворота, Параска".

Політком похмурився:

" Забий-ворота?... Скажите, у вас из родственников никого не было в "батьках" и "отаманах". У вас фамилия какая-то как будто бандитская..."

Забийворота зблідла, потупила очі й тихо відповіла:

"Ні, не було... Я сама нетутешня".

Але політком мав уже проти неї упередження. Він вороже оглянув її перелякану постать, подивився на проректора і сказав:

"Ну, хорошо. Расскажите вот бином Ньютона".

Забийворота полохливо стенулась:

"Біном? Це буде... Біном..."

Вона безпорадно бігала очима між Кривавським і проректором, повторюючи зачароване "біном", але Кривавський різко осік її:

"Не знаєте! Где остров Цейлон?"

"Цейлон? Це в океані..."

"Да, в океане, — важко зітхнув Кривавський. — Но в каком океане, где именно?"

Забийворота зовсім спантеличилась. К щоки — то червона цинобра 2, то просто тобі сніг. Вона безнадійно шепотіла:

"Цейлон... Цейлон..."

"Да и этого не знаєте! — погрозливо процідив Криславський. — Ну, а скажите, кто это такие "некрасовцы"?"

"Некрасов? Це той, що — "укажи мне такую обитель"?.." — з кволою надією спитала вона змучено політ-кома. Політком похмуро захитав головою.

"Нет. Не Некрасов и "обитель", а "некрасовцы".

Забийворота непорозуміло ворухнула плечима:

"Я знаю, що Некрасов був російський поет..."

"Федот, да не тот! Не знаєте и этого... — Криславський видержав паузу, закурив цигарку й одсунувся на стільці від столу: — А может быть, вы нам скажете, кто такой был... — Криславський знову зробив коротку паузу: — Тарас Шевченко?"

Забийворота як не підскочить! Враз ожила і як горохом по столу:

"Тарас Григорович Шевченко, син селянина-кріпа-ка, народився в селі Кирилівці Звенигородського повіту на Київщині. Він змалку..."

Та туг Криславський перебив її:

"Я вижу, что вы за все время революции только и научились, что о Шевченке... Довольно! Вам не место в пролетарском вузе. Идите..."

Вона вискочила з кімнати як ошпарена і, не обертаючись, побігла вниз. Я аж на вулиці догнав її. Цілу дорогу до самого її дому вона як у рот води набрала. Я її давай розважати, до кіна тягнув, — не хоче.

Прийшли ми додому і тільки-но вона роздяглася — зараз же в сльози. Та ще які сльози!.. Хвилин п'ять ревіла, а потім, уся заплакана, червона, щоки мокрі, питає мене: "Ну невже ж я дурніша від усіх"... Мені, розумієш, і шкода її стало, почав я її заспокоювати, ні, нічого не виходить: реве далі. Мені вже воно і набридло з нею морочитись, але що ж з нею робити? Сказав, аби тільки сказати: "Нічого, підучитесь іще, а тоді й складете іспита"... І тільки я їй це, вона одразу ж притихла. Потім одірвала від лиця долоні та як визвіриться на мене: "Не хочу я вчитись! Не буду! Облиште мене! Це через вас так сталось!" І знову в сльози. Попрощався я мерщій і — від неї. Більше вже після того ніколи не заходив. Так ото тепер вона — вона за комуніста? Що ж то за дурень такий знайшовся?

— Да, вона така! — не знати для чого промовив Карасик і знову розповів лідерові про все, що знав.

Зо всіх колишніх приятелів і знайомих Палі Степанівни Карасикові судилось першому побачити її в нових обставинах. Він таки дізнався, де оселилася Паля Степанівна зі своїм чоловіком, і ось одного вечора він скерував свої невтомні ноги до великого шестиповерхового будинку. Але перше, ніж відважитись відновити з Палею Степанівною давні приятельські стосунки, Карасик ретельно перевірив, чи воно таки правда, що її чоловік комуніст. Коли всі попередні чутки ствердились і вже не залишалося жодних сумнівів, Карасик розміркував собі так: якщо він — комуніст, значить, він не ревнуватиме її до Карасика (ревнувати комуністам не дозволяє їхня етика), потім — це одруження сталось так нагло, що комуніст просто не встиг обізнатися з попереднім життям своєї молодої, а крім того, й ревнувати до Карасика йому взагалі нема ніяких підстав. Карасик же нічого такого... Отже, Карасик логічно дійшов до того, що він може йти до Палі Степанівни, не позичаючи в сірка очей.

Карасик злетів на третій поверх і, засвітивши сірника, почав вивчати нескладний дверний розпорядок — до кого скільки разів дзвонити. Дійшовши до того місця, де хімічним олівцем свіжо написано: "Макар

Андрійович і Паля Степанівна Сгепури — 4 рази", Карасик, перше ніж натиснути кнопку, завагався. Щось тьохнуло йому в серці, і він ще раз руба поставив перед собою питання — йти чи, може, краще ні? А втім, чим йому, Карасикові, ризикувати? Нічим! Якщо ми вам не в лад, так ми й додому назад. Соромно буде не Карасикові, а отому ж таки "Макарові Андрійовичу"...

Карасик рішуче подзвонив чотири рази.

Двері досить швидко одчинили. Карасик побачив перед собою саженного чолов'ягу, одутлі щоки й чорні вирла очей.

— Вам до кого?

Карасик хоробро переступив поріг.

— Мені... Товаришка Степуравдома?

Вирла замигтіли веселими вогниками й подались у сутінь передпокою.

— Будь ласка, будь ласка! Просимо.

Ось і родинне щастя Палі Степанівни. Сама Паля Степанівна ніби змарніла й стомилася. Вона глянула на Карасика і зашарілася. Ніяково провела долонею до чоловіка й тихо промовила:

— Це, Олексо, мій чоловік... — Потім відкілясь ледве помітне зітхання і поворотна рекомендація: — Познайомся, Маро, мій земляк, студент Карасик...

Чолов'яга по-приятельському затермосив Карасикову руку й знову замиготів своїми чорними вирлами.

— Дуже приємно! Дуже приємно! Будь ласка...

Карасик нишком глипнув на чоловіка Палі Степанівни і йому стало раптом занадто тужно. На мить він уявив собі протилежну ситуацію: Паля Степанівна каже оцьому "Марі" (ім'я! як на цей зріст і ці банькаті очі, то це направду буде не Мара, а мара...): "А це мій чоловік — Олекса..." і не дядя — Карасикові, а Карасик — дяді поблажливо, як господар, термосить руку.

— Сідайте, будь ласка! Будемо товаришами. Карасик прислухався до гучного басу й подумав: "Ну й

голос! Сама природа припасувала йому пельку до мітингів. Такий не захрясне на низах, знала Палька, на кого мітила!.."

І тоді ж Карасикові само спливло на думку, аж заскреготіло з досади в грудях: ну як ото таку дурницю бахнути — не задержатись тоді в УКП. Це б він тепер, як і всі укапісти, перейшов до партії, і чим, власне кажучи, цей "Мара" переважає Карасика?

У кімнаті щось не витанцьовувалося на розмову. Карасик грузько сидів на канапі, приголомшений емоціями, а Паля Степанівна ще не звикла до свого амплуа одруженої і почувала себе перед Карасиком ніби винною в якійсь брехні. Тоді вона почала запевняти себе, що Карасикові вона нічого не обіцяла, не давала ніяких приводів сподіватись на щось, Карасик — земляк, і більше нічого. Це виправдовувало Палю Степашину перед самою собою, але в той же час сором пік їй рака за нові меблі, дорогий персидський килим, дзеркальну шафу і все це занадто вже оголене щастя.

Чоловік Палі Степанівни — чи то з чемності, щоб дати Карасикові оговтатись, чи, може, просто вирішив, що він уже досить познайомився з Карасиком і може тепер не соромитись його присутності, — сказав:

— Ну ви тут позанімайтесь чим-небудь, а я піду бух-тєть над морфологією.

Він двома велетенськими кроками переступив через кімнату й пірнув у науку.

Паля Степанівна ніжно пояснила Карасикові:

— За тиждень іспит, він же в сільськогосподарському. Паля Степанівна, як і годиться молодиці, взялася за

якесь шитво. Вона не втерпіла, щоб із-під голки закопилити манірно губки і з легкою тінню пошани й гордощів сказати:

— Це не навчання, а просто морока одна! Удень сидить у президії каенес та в правлінні Соробкоопу, а ввечері обов'язково засідання та ячейки всякі, тільки якусь годину вночі і вирве, щоб повчитись удома, а в інституті — вже ніколи.

Карасик безцеремонно вивчив до деталей усі зміни, що стались у зовнішньому вигляді Палі Степанівни. Насамперед він констатував, що немає вже на грудях жетона "Не ридай, а добувай", потім, коли Паля Степанівна нахилилась над шитвом одкусити зубами нитку, Карасик побачив, що вже не видно на шиї ланцюжка до хреста, а замість того впоперек шиї випнувся схований раніш комірцем блузки великий синяк.

"Поцілував з присмоктом, сучий син!" — здригнувся ревниво Карасик і навмисно, щоб іще більше себе розпалити, почав тягти свою збентежену уяву до факту одруження. Цей факт видавався раніш Карасикові таким звичайним, що можна було не задумуватися над ним, а тепер — що більше заглиблювалась його уява, то більше відчував Карасик якусь незбагненну кривду над собою. 1 тільки ось зараз, коли він побачив зблідлість лиця і серпанок утоми, коли він почув, як змінився її голос, Карасик здивовано збагнув, що ці, так недавно ще незнайомі

"мшйнсью" принади Палі Степанівни страшенно йому близькі, чорт би їх узяв. 1 що він ненавидить отого цибатого одоробла, який прийшов не знати відки на готовеньке й забрав перед самісінькими очима в Карасика.

Вона, що без сумніву мала належати тільки йому, Карасикові, ось тепер сидить насупроти, але він уже не може навіть доторкнутися до неї, вона упливла від Карасика безнадійно назавжди і яка мука, до ста чортів, мати змогу тепер дивитися на неї, щоб помічати знаки нового володаря над нею, отої мари!

Вражений цим напливом чудернацьких думок, Карасик запитав себе: "Та невже ж тільки тепер, коли вона вже одружена, я покохав її, чи я кохав її й раніш? Тоді чому ж я цього сам досі не знав?.."

Але відповіді собі Карасик не годен був дати. І це ще більше допікало його. Щоб дати якийсь вихід своїм почуттям, Карасик рвучко спитав:

— Та як же це?

— Що "це"? — не зрозуміла Паля Степанівна.

— Та оце?.. Я питаю, як це ви так раптом одружились.

Паля Степанівна ніжно усміхнулась і удала з себе здивовану.

— Та як же... Ну ото земвідділ улаштував у Голосіївш гулянку. Кондратенки запросили й мене. Там я і познайомилась із Марою...

— А потім? — зовсім уже знахабнів Карасик, сердито дивлячись на Палю Степанівну.

— Потім... — Паля Степанівна до непристойного почервоніла і ось-ось, диви, розплачеться.

Карасик із насолодою тішився її розгубленим видом. "Ну, а про Цейлон і некрасівців тепер уже знаєш?" — зловтішно посміхнувся собі Карасик.

— А потім через тиждень і побрались... — ніби перепрошуючи, що це одруження так швидко сталося, тихо проказала Паля Степанівна і благаюче подивилась на Карасика.

— Да, скоро... — недвозначно промимрив Карасик і глибоко втягнув у горло цигаркового диму.

Якби не рятувало шитво, Паля Степанівна зовсім би не знала, що робити. До шитва можна схилити голову і принаймні щось робити руками. Одначе і і цій позі Паля Степанівна відчувала на собі Карасикові очі. Вони так посміливішали й дивляться так пронизливо, що, здається, одяг зовсім уже не захищає Палю Степанівну, і гострі зеленуваті Карасикові булавочки легко проходять крізь блузку, сорочку, ба навіть влізають у тіло і безсоромно заглядають, що робиться там, усередині, куди навіть і сама Паля Степанівна не одважується подивитись — такий там тепер рейвах і безладдя.

— Щось мене наче морозить, — сказала Паля Степанівна і накинула на плечі хустку.

— Морозить — у червні? — саркастично ворухнув куточком губ Карасик і знову запнувся хмарою диму.

Паля Степанівна тужно подумала: "Ото ще мені напасть із цим Олексою! І навіщо Мара його впустив!" Але годі дати собі раду з цим мамулою, що розлігся на канапі і вже зім'яв нову плахту, яку позавчора купив Мара в кустарспілці. Ось він сидить над душею, ніби прийшов

правити якийсь борг з минулого. Вигнати б його з хати, але ж не виженеш. У сусідній кімнаті, затуливши долонями вуха й підібгавши під себе довгі ноги, старанно батує басом Мара:

— ...Ranunculus асег, ranunculus асег — це буде "лю-тік". Ranunculus асег — люгік... — Тоді голосно через кімнату: — Палю! А що воно таке по-нашому "люгік"?

Паля Степанівна похапливо кладе на коліна шитво й напружує брови: "Лютік"? А як же це справді по-українському — "ЛЮІІК"?

Карасик переможно посміхається.

— "Люгіком" у нас звуть жовтець.

У сусідній кімнаті обурюється Мара:

— Написали б просто "жовтець", і всім було б ясно. А то якийсь ranunculus! Бу-бу-бу-бу... — Мара знову спиняється над латинською назвою, щоб поволі, як возом, переїхати з літери на літеру: — Di-i-co-o-ty-y-ledo-nes, dicotylédones — "двухсеменодольные". А "двухсеме-нодольные" — що таке?

Паля Степанівна з надією підводить на Карасика очі. Карасик байдуже перекладає ногу на ногу й хитає галовою:

— Я філолог, а не природник. Мара нетерпляче просить:

— Подивись, будь ласка, Палю, в ботанічний словник.

Паля Степанівна одкладає шитво й хустку і мерщій іде в куток до маленького столика. Руки їй непризвичаєно шарудять папером, аж поки,

кінець кінцем, не спиняються на одній сторінці, де вона побожно шукає пальцем:

— Двухсеменодольные, двухсеменодольные, двухсе-менодольный — двопрозябцевий. Чудно якось переклали — "двопрозябцевий"... — Паля Степанівна нерішуче кладе словника на стіл. Мара незадоволений з перекладу, він понуро бубонить собі далі:

— Бу-бу-бу-бу... hordeae, ну це я вже знаю, ячмінне збіжжя. Бу-бу-бу Cydonia vulgaris... Що таке — cydonia vulgaris 3 ?

Паля Степанівна вже не відважується братись до словника. Мара громохко встає з-за столу й одним кроком переступає через поріг.

— Це єрунда друкувати назви рослин латинською мовою! Виходить не морфологія, а чисто шифрована телеграма... Це ж, безумовно, навмисне так робилося, щоб робітники й селяни не могли вчитись по вузах, t чого б тепер оцих ranunculus'iB не перекласти на українську мову? Ну от я, скажемо, я ж у

Карасик нишком подумав: "Еге! Та ти, дядя, і справді того!.." — але Марі він сказав так:

— Да, це дійсно дивно, чому й досі не перекладуть підручників для вузів. Проте тепер же українізація, мабуть, це вже скоро зроблять.

Мара незадоволено заперечив.

— Мало чого, що українізація! Але що мені тепер робити. От вам "cydonia vulgaris", а що воно таке ця "cy-donia"? Знову, значить, у словника дивись, а той словник наспіх поперекладали, всякі "двопорцелянові" — чи як там? — понаписували. Це ж так зроду не вивчишся... t головне, понімаєте, ця дурацька морфологія так тобі сушить мозок, що потім уже нічого не можеш робити. Позавчора

прийшлось мені виступати з привітанням на незаможницькій конференції, почав я, знаєте, мовби добре, а потім прислухаюся до себе — що таке? Понімаєте, чую, що говорю те ж саме, що й за Центральної Ради та ще в цьому ж самому театрі на з'їзді Селянської спілки: "Земля селянам, панів щоб не було" — ну точка в точку, з тим, як ще був есером. Еге, думаю, слабо! Я тоді скоріше викинув кілька вже дійсних гасел і мерщій з трибуни... От вам і морфологія! — підніс Мара до Карасика руки, мов би це Карасик вигадав морфологію на голову робітникам і селянам. Мара розохотився був і далі говорити, але Карасик підвівся:

— Вибачте, я вже мушу додому йти. Мені теж треба сісти за історичний матеріалізм.

— Ну, положим, історичний матеріалізм проти морфології — єрунда! Все одно, що белетристика!.. — стиснув Мара Карасикові руку й попросив на прощання заходити до них частіше. Карасик швидко збіг униз сходами й дав собі слово більше не переступати цього ідіотського порога.

За модусом подружнього життя, що його виробив на другий же день після загсу сам Мара, черга розігрівати сьогодні самовар випадала йому. Отже, не вмиваючись, він подався на спільну кухню віддати належну данину зашмарованому, а втім, невблаганному й упертому богові сімейного вогнища. Воно давно б уже слід найняти куховарку, але, поки немає в них дитини, це незручно: товариші закидатимуть "обростання міщанським мохом" і потім сусіда академік (старе пришелепувате барахло, що тільки й знається в житті на ботаніці) перший же побачить у цьому експлуатацію і, гляди ще, піде пащекувати по всьому житлокоопу. Крім того, взагалі краще приходити на кухню раніш, щоб не зустрічатись із академіком.

Мара, щоб заощадити час, поставив самовар просто під водопровідний кран. Струмінь води вихопився з крана й, розкидаючи бризки, шалено наповнював самоварне черево холодним вином...

— Е, товаришу, то так же негоже робити! Тож ви заляпаєте і собі руки та одяг, і нам стіну та підлогу та й водозлив же від того псується.

Мара сердито обернувся назад, щоб належно відповісти, але стримався: позад нього вже стояв із охайним кошиком на вугілля академік. Він таки підгледів, каналія, крізь дверну щілину, коли Мара пішов на кухню, і ось теж прителіпав розігріти собі самовар, а насправжки — так то просто, щоб стежити за Марою. Зараз почнеться академічне "священнодействие". Мара міг би одним поглядом знищити цю сконденсовану в людську подобу порохню, що не знати з яких таких фізичних законів ще й досі держиться купи, а не розпадеться прахом, проте тут є одна заковика. 1 Мара знає її добре. Річ у тім, що тоді, коли Мара все в житті втне, окрім тільки морфології рослин та самоварного клопоту, академік — навпаки: поза ботанікою і самоваром — він у житті сліпе немовля. А щодо самовара, то тут маленька характерна риса академічної вдачі. Чого і як — невідомо, але всі, хто знає академіка, знають і те, що академік змалку ще уподобав власноручно розігрівати самовар. Це в нього ніби мистецтво. Якщо академік виходиіь із дому на засідання президії ВУАН о пів до сьомої, Мара знає напевно, що засідання призначено на восьму. 1 це не тому, що академікові далеко з дому йти, ні, він мусить прийти до ВУАН на годину раніш, щоб устигнути перебрати від служника самовар, коминок та вугілля... Не розігрівши власноручно самовара, академік не може працювати. Це, розуміється, — бзик, і Мара певний, що наколи б йому дали до рук академіка, він, безперечно, за три дні одучив би старого пелеха від безглуздої звички. Але серед аспірантури і наукових співробітників академік має велику пошану і любов: він не інтриган, зо всіма уживається, радо підписує всякі заяви та інтерв'ю, а самовар — то наукова оригінальність.

І ось тепер, перед очима незрівнянного штукаря Мара мусить бабратись із самоваром. Це дуже неприємна річ. Академік бурмосить під ніс свої поради й зауваження, а через це геть усе падає з рук. Ну ось — тріски погасли! Хіба налити в середину гасу? Мара вже схопив пляшку й витягає затичку, зараз він хлюпне в чорну пащу смердючої рідини і

самовар спалахне. Але академік перелякано зривається з місця й своїми жовтими старезними коцюбами видира Марі з рук пляшку.

— Що ви, товаришу?! Та тож так самовар можна попсувати.

Розуміється, заливати самовар гасом — це профанація, це навіть блюзнірство. І Мара не може перечити. Він мовчки скоряється дідуганові і лупає очима на академічну спину, що вже схилилася над його самоваром і побожно порається.

— Всяке діло, товаришу, треба вивчиш, треба полюбити діло. Еге ж, еге ж... — бурмосить знову академік, засуваючи тонюсінькі, як китайські палички, тріски: — Самовар теж потребує системи, еге ж, еге ж, системи... З самоваром не можна так — фюїть — він і закипів. Тут треба порядку, обережності, товаришу...

Мара вже зовсім одійшов набік від свого самовара. Він тільки дивиться на академіка й дивується. І як воно справді в житті багато ще безглуздого! От схилився над самоваром придуркуватий дідок і марудиться там у вугіллі; стукни дідка легенько кулаком по голові — і дідок зразу ж гегне. А от його хай би хто взяв за барки — е, ні, Мара не брикне зразу ж тобі на обидві лопатки. А цей дідуган — ну що він уміє? Тільки самовар та ботаніку. А от коли б, приміром, спитати його: "А що ви скажете нащот інтегральної кооперації?" або "Яка ваша думка щодо останнього пленуму ЦК?" Не бевкне ж старий ані пари з уст! А йому, Марі, не дається тільки морфологія. І ось же той академік, про нього пишуть у газетній хроніці, до нього бігають репортери брати інтерв'ю в наукових і ненаукових справах, його портрети друкують по журналах, а він, Мара, тільки — "відповідальний у губерніальному масштабі" та ще партбілет № 000000. Але що таке "відповідальний"! Сьогодні він сидить у президії каенес та правлінні Соробкоопу, а завтра його пошлють у "Дуксукно" чи там у ВУФКУ або ще в Порцеляна-фаянс-трест. Академік сидить на ботаніці та самоварі і вписує в життя своє ім'я, а він, Мара, творить це життя конкретно, організовує його, і за це він тільки на побігеньках у цього життя...

У цьому Марі вчулась якась одвічна неперейдена несправедливість життя, коли одним судилося тільки угноювати марудною роботою ґрунт для того, щоб на цьому ґрунті могли інші безтурботно експериментувати в ботаніці, філософії, літературі...

Мара поклав собі добре обміркувати це на дозвіллі.

У парадних дверях уривчасто задзвонили чотири рази.

"Ну це вже хай Паля одчиняє, мій обов'язок сьогодні — самовар", — подумав Мара і крикнув у коридор:

— Палю! Там дзвонять до нас, одчини.

Паля Степанівна запнула на грудях крила бузкового капота й вийшла одчиняти. Лист! І на листі підкреслено: Палі Степанівні Забийвороті. Не Степурі, а Забийвороті! Від кого б це?

Паля Степанівна мерщій шугнула до кімнати. Вона, як кішечка кинутий шматок ковбаси, однесла, оглядаючись, листа в дальній куток і там швиденько розірвала конверт. Це писав Діагностика. Власне, Паля Степанівна так і догадувалася, що це він написав листа. Вона небайдуже розгорнула папір, її очі моторно застрибали на рядках, і ранковою зорею пойнялись щоки. Адже цей лист буде ніби прощальним відгуком із того світу, що його Паля Степанівна рішуче вже покинула. Палі Степанівні промайнуло навіть у думці: "Це в мене, як у тій російській пісні: "Многих любила, многих позабыла..." Лист був короткий, але не без патетики. Діагностика списав там свої жалі, свою тугу, свої надії, що їх він так необачно покладав на Палю Степанівну, і цей лемент був такий зворушливий і образний, що Паля Степанівна навіть мимоволі подумала: "Він міг би писати романи..." Але Діагностика зірвався з тону й закінчив листа зовсім не в унісон своєму художньому початку:

"Я міг би простити все, чуєте, Палю Степанівно, все! Але зради — ніколи"...

Цим кінцем Діагностика зіпсував Палі Степанівні геть усе враження від свого листа. Насамперед Паля Степанівна обурилась на слово "простити"! Що це значить "я міг би простит и"? З якої речі Діагностика має "прощати"! Хто й коли просив його "прощати"... По-друге, Паля Степанівна, як жінка, одразу ж визначила справжню вартість Діагностикою! великодушності: якщо він не може простити зради, то про що вже там говорити далі! Що ж тоді він може простити!..

В коридорі різко загупотіли кроки. То Мара несе до кімнати самовар. Паля Степанівна прожогом засунула за бюстгальтер листа. Мара!., ось він одчинив передком черевика двері і бережно, як кричущу, вередливу дитину, несе перед себе самовар. Паля Степанівна Сильно подивилася на свого чоловіка, і їй уперше видалось, що він занадто вже високий і потім він прекумедно забруднив собі вугіллям чоло. Тоді Палі Степанівні пригадався стрункий, як молодий дубок, сотник із Чорноморського коша в синій чемерці і з німецьким багнетиком при боці, але вона відкинула ці спокусливі думки. Паля Степанівна на втіху собі подумала:

— Мара теж українець, він тільки не націоналіст. Мара урочисто поставив на стіл самовар і обтрусився.

— Ну, Палю, будь ласка! Я вже зробив своє.

Він широко розвів простерті руки, й Палі Степанівні здалося, що він заповнив ними всю кімнату й пальцями торкається протилежних стін. Це омана, і треба перевірити її. Паля Степанівна пильно подивилась на руки свого чоловіка і здригнулася: долоні швидко посунули просто на неї і ось зараз розчавлять її. Паля Степанівна оступилась назад, і цю ж мить Мара залізно стиснув її в обіймах. Він знову жагуче торкнувся її шиї, там, де вже тьмянів синяк. Паля Степанівна аж прикусила від болю губу.

— Ех, Палю, жіночко моя! — в божевільнім екстазі закричав Мара і впився в одкритий рот, пересипаний перлами. Палі Степанівні стало страшенно боляче і нема чим дихати. І тоді ж вона раптом подумала: "Він узяв мене силою і..."

У цю ж мить у двері постукано. Мара притьмом одірвався від дружини й голосно крикнув:

— Хто там? Будь ласка!

Академік!.. Дідуган причвалав, засідлавши подзьобаного старістю носа двома окулярами, а перед себе сторожко ніс великий клапоть паперу.

— Можна? Це я до вас, товаришу... еге ж, еге ж, до вас. Тут таке діло, товаришу...

— Сідайте ж, будь ласка, — заохотив старого стільцем Мара і здивовано вперіщився в дідугана.

— Дякую, дякую... Це, бачите, до мене позавчора прийшов у академію якийсь парубійко з газети, репортер, так оце я мушу написати йому інтерв'ю про антисемітизм. Еге ж, еге ж — про антисемітизм. Так то він до мене сьогодні прийде по інтерв'ю...

— Так у чому ж річ? — не зрозумів Мара.

— У чому річ? — перепитав академік і замислився. — Це ж, звісно, товаришу-товаришу, діло не наукове, а політичне, так би мовити, еге ж, еге ж, політичне, то я прийшов оце до вас, товаришу, як до компетентної, еге ж, людини. Тут я написав дещо...

Старий увічливо простягнув Марі папір. "Прийшла таки коза до воза! Антисемітизм — це тобі не ботаніка!" — задоволено подумав Мара й

почав розбирати куряче академічне письмо. Але після першого рядка Мара не міг уже сховати своєї посмішки: ну — хто ж так пише інтерв'ю! І ото до такої порохні посилають репортера. Та хіба ж можна друкувати в газеті оцю нісенітницю? Мало чого, що він — академік... Мара почав гостро критикувати.

— Треба виправити. Бази у вас, товаришу, нема. Якось усе воно у вас так...

— Бази?.. — перепитав академік: — Як-то бази нема?

— Та ось. Ну що йй тут пишете? — Мара голосно прочитав: — "Я сам ніколи антисемітом не був, а навпаки, завжди прихильно ставився до єврейської справи"... Ну кому це цікаво, чи ви особисто були антисемітом, чи ні? Роля особи в історії — нуль! Понімаєте — нуль.

Старий хитро посміхнувся:

— Ну, це вже ви, товаришу, помиляєтесь — "кому це цікаво"... Воно, прошу вас, декому дуже цікаво! Еге ж, еге ж...

Мара перебив старого:

— Ну, гаразд. Тепер далі: "Вліті цього року я студіював цілющі трави на Звенигородщині й між тамошнім селянством я теж не помічав антисемітизму; хоч селяни деколи і кажуть "жид", та це слово в нас, українців, вживається звичайно в науковому розумінні, так би мовити, за історичною традицією, і тут не криється образа..." — Мара змахнув високо рукою: — Що це таке "в науковому"? Наука — це тільки надбудова! Тут треба, понімаєте, процес вскриги, а ви по верхах узяли... А потім кінець у вас: "Ще можу сказати, що за гетьмана мій кабінет в академії містився коло клозету і тільки тоді, коли прийшла наша славетна Червона Армія, все в академії пішло по-доброму: і кошти нам видають, і приміщення нове будують..." Вас, товаришу, питають, про

антисемітизм, а ви — кошти й приміщення! Треба — про класову суть антисемітизму, соціальне коріння, о!..

Старий журно дивився на своє інтерв'ю. Марина критика розтрощила його геть усе, не залишаючи жодної, потрібної для газети думки. Старий полохливо затіпався на стільці, зняв з носа перші окуляри й скулився у воскову грудочку.

— Товаришу! Зробіть мені ласку — напишіть самі мені інтерв'ю, а я його потім... підпишу.

Мара встав із стільця і простягнув академікові руку:

— Добре. Прийдіть завтра, я вам дещо тут повиправляю. Усний іспит із української мови службовцям Соробкоопу призначено на восьму вечора, і це визначило Марі кепський настрій. Кепський через те, що завтра о десятій уранці він із дружиною має їхати до її батька на Слобожанщину і вже куплено на міській станції квитки, а вдома ще абсолютно нічого не зроблено. Паля Степанівна порозкладала по всій кімнаті свої сукні та білизну і кімната, як поле після бойовища, рясніє білим пожмаканим шматтям; але це дурниця, туг головне ось що: треба зібрати матеріали до губерніальної кооперативної наради, потім не забути оту прокляту морфологію, а крім того, за тиждень треба ще опрацювати тези про роль каенес у нових умовах економічної політики на селі, не кажучи вже за доповідь "Значення меліорації", що її Мара мусить прочитати на курсових зборах інституту. Ці справи страшенно переплутались у голові, і Мара ледве диференціював їх, посписувавши одну за одною в свій блокнот під рубрикою "Ні в якому разі не з а б у т и!" Потім хвилина в хвилину, розрахувавши потрібний час на трамвай, Мара о пів до восьмої вийшов із дому. Він опинився вже на вулиці, коли пригадав, що на іспиті він, власне, має бути за представника від адміністрації. Це — майже голова. Прийти з порожніми руками, щоб сидіти в іспитовій комісії тільки статистом, не годиться. Мара повернувся додому взяти якусь книжку на переклад. Він швидко одімкнув ключиком французький замок на парадних дверях і нечутно

пройшов мотузяним килимком до своїх дверей. Тільки б узяти якусь книжку, чогось би такого політичного — і назад, на трамвай. Але одчинивши двері, він побачив картину, що його вразила і одразу пустила в серце гострий отруйний сумнів: Паля Степанівна, яка допіру мирно собі бабралася коло валіз у білому шматті, тепер покинула це все і похапливо одягалась перед трюмо. Що це могло означати? Вона кудись спішить?.. Куди? Чому він про це нічого не знає?..

Паля Степанівна витягла пуделю напудрити лице і тоді ж у люстрі побачила здивоване велике обличчя свого чоловіка. Власне, то не обличчя вона побачила, а тільки очі. Отак — серед бузкових шпалер, портрета Леніна й тумбочки на неї пронизливо дивляться два ока. Вони такі пильні, такі здивовані й підозрілі, а головне —самі очі, без носа, рота, шиї, що Палі Степанівні стало раптом моторошно. Вона несвідомо сама до себе прошепотіла:

— Це він, чоловік!.. — і тоді здивовано, ніби це якась дивина їй, запитала себе: — Він — мій чоловік?..

Паля Степанівна обернулась до дверей. Тепер їй було видно вже всю постать закам'янілого, спантеличеного Мари.

— Ти кудись збираєшся? — глухо, а Палі Степанівні здалось навіть, що зловісно, спитав Мара.

Але те, що він заговорив, і те, що тепер видно не самі тільки його очі, а всього Мару в усіх його деталях, — миттю повернуло Палі Степанівні її жіночу силу й незалежність. Вона кокетуючи схилила набік голову й хитро примружила вії. Відповіла дражливо й загадково.

— Так, я збираюся...

Мара насторожено стрепенувся.

—Куди?

Паля Степанівна нараз рішуче підійшла до чоловіка, і він мимоволі мусив стати в оборонну позицію. Вона заклала позаду руки і вередливо застукотіла закаблуком:

— Хороші чоловіки беруть із собою своїх жінок, а не залишають нудьгувати вдома!

— Так я ж іду робити іспит у Соробкоопі, — виправдовувався Мара, одначе Паля Степанівна наступала далі:

— Я знаю, що — іспит, а хіба ти думаєш, що мені не цікаво бути на іспиті? Хіба я така вже міщанк а... — Паля Степанівна набурмосилась і одійшла до вікна. Мара зовсім спантеличився. Ну хто ж міг подумати, що вона хоче на іспит! Та й потім — як це зробити? Приходити з дружиною іспитувати службовців — воно якось трохи того... і взагалі. Але Паля Степанівна зажурено дивиться у вікно на вечірні сутінки і в її голосі, далебі, вже чути справжні сльози.

— Ви всі, чоловіки, такі. Ви живете собі громадським життям, а жінка сиди коло примуса і нікуди не вийди.

Мара винувато підійшов до вікна:

— Але ж ти зрозумій, Палю, це ж, понімаєш, офіційне діло...

Він простягнув до неї руки, але Паля Степанівна круто одвернулась до стінки.

— Що з того, що офіційне, а я хочу!

— Це, Палюсю, трохи незручно... Паля Степанівна спалахнула:

— Незручно?!. А на вулиці ходити зі мною теж незручно? А жити зі мною — зручно, чи ні?! Я питаю —зручно, чи ні?!

— Палюсю, ти не хвилюйся, то ж зовсім інша річ...

— Да, "інша"! Це через те, що я безпартійна — я знаю. Коли б у тебе була жінка стрижена, бруцна комуністка, не було б незручно, ти б скрізь її водив. А тут — безпартійна, "міщанка"! Розуміється, незручно, ще б пак — навіть соромно...

Паля Степанівна витягла хусточку й тоненько-тоненько заплакала. Мара тужно подумав: "Це перший скандал. Оце починається справжнє родинне "щастя"...

Він рвучко одійшов на середину кімнати й нетерпляче затупцяв великими кроками з кутка в куток. Його приголомшив не так сам скандал, як несподіваність його. Це сталося так нагло, що Мара не годен навіть збагнути причини його. Нічого! Він тільки пояснив їй. Ну що такого образливого він сказав? Але вона плаче, і її плач дедалі збільшується, виявляючи загрозливі ознаки істерики. 1 тоді Мара ще раз подумав: "Невже це і є родинне життя? 1 це тільки для того, щоб отак завдавати один одному прикрості, люди одружуються?.." Ні, він зовсім не так уявляв це собі. А втім, правда, він не обміркував досі гаразд родинної проблеми. Хто це сказав, що родину треба знищити? Взагалі — що таке родина і як же тоді з почуттям і фізіологією? Але вона плаче. Заходить не на замирення, а на заглиблення сварки. Мара крадькома глянув на годинника на руці й насупився: сварка загаяла йому вже сорок п'ять хвилин, а скільки ж треба іще? У Соробкоопі його ждуть, але, не діждавшись, можуть почати іспитувати без нього. І це буде другий скандал.

Він спинився посеред кімнати, глянув на дружину й ніжно проказав:

— Палюсю! Ну, нащо це все! Звичайно, якщо ти хочеш, ти поїдеш зі мною, я зовсім нічого не маю проти, я тільки хотів з тобою умовитись...

Ридання помітно зменшилось і поволі перейшло на рівне схлипування. Мара підійшов до Палі Степанівни і тендітно обійняв її.

— Заспокойся, люба, не треба! Ми зараз поїдемо. Я тільки хотів тобі сказати, що там у Соробкоопі незручно буде двом увіходити одразу, а ти бозна-що подумала... Ну, Палюсю, одягайся, ми підемо разом, а ввійдемо кожний окремо.

Паля Степанівна вийняла з мокрої хусточки своє заплакане лице й Марі блиснув крізь патьоки сліз стомлений, а втім теплий промінь її усмішки.

— От бачиш — розхвилював мене! — промовила докірливо, але вже м'яко й погодливо і заходилася вдягатися.

— Ти, Палюсю, того... поспіши, будь ласка, а то ми вже спізнилися.

Руки Палі Степанівни замигтіли коло блузки, жакета й зачіски, а Мара розшукав у шафі том "Капіталу" й запхнув його в портфель.

У Соробкоопі, дарма що перевалило на десяту і всі давно вже зійшлись, іспита ще не почали. Довге, тужне чекання висотувало службовцям нерви; вони з кожною хвилиною забували найелементарніші правила з граматики, не кажучи вже за літературу, де нетривкий прейскурант усяких оповідань та авторів переплутався в потворну сумішку, як волосся хворого на ковтун. Це могло дати зовсім небажані наслідки на іспит, і лектор, передчуваючи катастрофу, попросив почати вже, нарешті, іспита й не мучити його учнів. Цьому заперечив представник місцевкому:

— Без представника правління, знаєте, якось незручно починати, можуть образитись, та й потім нема, знаєте, так би мовити, необхідної урочистості...

— Але прошу, ми вже годину з чвертю чекаємо, — спалахнув лектор.

Усе ж вирішили чекати ще півгодини. У великій залі бухгалтерії зайшла гнітюча тиша. Службовці, як засуджені на страту, тоскно дивилися на лектора і навіть його знайома метушлива постать у синьому костюмі не могла розраяти їхньої смертельної туги. Вони вже воліли за краще зрізатись одразу на іспиті, аніж чекати невідомого, заки збереться ввесь іспитовий синедріон.

Десь у коридорі гулко застукали чиїсь рішучі кроки. Залою пройшов шерех:

— Степура вдет!..

Службовців не зрадило передчуття, це прийшов Мара, хоч і запізнившись страшенно, але задоволений і щасливий, що сварка з дружиною так, порівнюючи легко, скінчилася. Через те що він спізнився, вся іспитова комісія потягнулась до нього, а Мара зрозумів це, що йому передають керівництво. Він сів за столом посередині головувати й, не барячись, одразу ж викликав із довгого реєстру першу жертву:

— Гулько Петро Миколайович. — Мара повернувся до низенького мовчазного представника Укрлікнепу і попросив занотувати:

— Діловод, одружений, середня освіта, безпартійний. Представник Укрлікнепу мовчки взяв олівця й почав

писати, тоді Мара пригадав, що, власне, не він, а оцей сірий, зморшкуватий укрлікнепівець має бути за інструкцією головою комісії, та саме в цей час до зали увійшла Паля Степанівна. Вона тихенько,

навшпиньки, намагаючись бути непомітною, пройшла в кінець зали й сховалася за спинами. Хоч Марі й не було видно, одначе він занадто відчував її присутність і це надало йому нечува-ної енергії, а заразом і визначило долю багатьом іспитованим. Він не дав іспитувати ні лекторові, ні укрлікне-півцеві, а сам схопив у свої руки ініціативу й владно повернув її на свій бік.

Перед столом стояв блідий, викликаний діловод.

— Сідайте, будь ласка, — запросив його Мара й серед напруженої уважної тиші зали поліз до свого портфеля й поважно витягнув звідти том Марксового "Капіталу". Грубезний вигляд книги холодом повіяв на аудиторію. Мара навмання розгорнув книжку і передав діловодові.

— Ану перекладіть нам, будь ласка, на українську мову із "Капіталу" Карла Маркса що-небудь.

Зала панічно шерехнулась.

— Оце місце. Тільки, будь ласка, спочатку прочитайте нам його по-російськи.

Діловод полохливо ворухнувся на стільці. Він притиснув собі до самих грудей велику книгу в твердих палітурках і, заїкаючись, почав читати російський текст.

— "Если анархия общественного и деспотия мануфактурного разделения труда взаимно обуславливают друг друга в обществе с капиталистическим способом производства, то более ранние формы общества, в которых разделение промышленных отраслей развивается естественно, затем кристаллизуется и, наконец, закрепляется законом, представляет, с одной стороны, картину планомерной и авторитарной организации общественного труда, с другой стороны, совсем исключает

разделение труда внутри мастерской или развивает его в карликовом масштабе, или же лишь спорадически и случайно".

— Да. Так-от, будь ласка, як це буде по-українськи? Перше ніж спромігся щось вимовити очманілий

діловод, пошепки зашаруділа зала:

— Как "анархия"? Так и будет "анархія"?

— ... "Разделения"? Розподілу праці... Это ужасно!

— Да это никогда нельзя перевести!

Палі Степанівні було добре видно ззаду, якого шелесту наробив "Капіталом" серед службовців її чоловік. Вона на мить навіть подумала, що коли б і їй оце довелося стати зараз до іспиту? Навряд чи переклала б вона цю крутиголовку. Та й не тільки вона, а й Діагностика — і той, безперечно, спасував би. А ось її Мара це все прекрасно знає. Вона бачила, як потерпає і никне перед чорними вирлами її Мари недотепа діловод, і її груди вщерть сповнилися гордощами. Цей голова комісії, цей високий кремезний чоловік, що самим тільки поглядом своїм заганяє русапетів-службовців у собачий куток — це він її чоловік. Вони тремтять перед ним, а ось вона і тільки вона може обернути його в слухняне теля. Та от і сьогодні: хоч би як там було, а мусив він погодитись, що й вона теж піде на іспит. А Діагностика? Паля Степанівна здивувалась, чого це їй усе липне до думок Діагностика, а все ж відповіла собі:

— А Діагностика ніколи б зроду не взяв на іспит! Просто побоявся б ректора й політкома...

Уже давно наложив головою на "Капіталі" діловод, уже лягло кістьми п'ять нових службовців, не перейшовши українською мовою

зачарованого Марксового тексту, коли лектор і представник Укрлікнепу, нарешті, ублагали Мару покинути "Капітал". Мара нелегко пристав на це. Він таки дав іще одному перекласти з "Капіталу" речення. Хоч речення було коротше й легше від попереднього, та це не зарадило службовцеві. Він запнувся на першому ж слові й далі вже не мав охоти змагатись. Але Мара несподівано пом'якшав до нього:

— Ну, а яку приказку могли б оце сказати про ваше становище?

— Соціальне? — туманом глянув на Мару службовець.

— Та ні, при чому тут соціальне. Це я нащот того, що ви не можете перекласти мені оте, що я вам дав...

Службовець могильно подивився навкруги й навіть не пробував уже й думати.

— Та невже не знаєте? Та оте ж: "Не тратьте, куме, сили, спускайтесь на дно", — засміявся Мара; службовець печально посміхнувся й собі.

— Ну, що ж з ним робити? — добродушно спитав укрлікнепівця Мара: — Хіба ще ви його — з граматики що-небудь? Може, там якось і витягне...

Службовець, як медіум, бездумно перевів флегматичні очі на представника Укрлікнепу.

Паля Степанівна все ще милувалася з свого чоловіка. Вона бачила, як рішуче його рука одним помахом ставила десь на папері мінуси і бралася далі за нових. Тоді зненацька їй заманулось: хай би зараз і вона стала перед ним до іспиту, тільки не жартома, ні, а цілком серйозно; хай би і її він так само помучив, як цього поважного бухгалтера у важких рогових окулярах.

— Да, так назвіть мені, товаришу Розенклевер, будь ласка, таку літеру в українській абетці, щоб я не міг її вимовити.

І Паля Степанівна разом з бухгалтером ошелешено підводить угору брови, плечі, несвідомо рухає пальцями і відчував незрозумілу насолоду припертого до стінки страху. І Марині вирла свердлять своїм пекучим, гострим полум'ячком не бухгалтера Розенклевера, а її саму. І тоді вся вона відчуває занадто реально, так реально, що аж заплющує очі й затамовує дихання, що цей голова іспитової комісії і є її чоловік. Ба нЬ тільки це, а найголовніше — що ніхто інший, окрім нього, кремезного, дужого чоловіка, і не міг бути її чоловіком. Тільки він!..

Бухгалтер мнеться, він нервово поправляє пальцями окуляри, зморщує чоло, але це не помагає. Він не може назвати такої літери, щоб її не можна було вимовити. Та й узагалі, хіба може в будь-якій абетці існувати така фантастична літера? Мара втелющився в бухгалтера і тримає в руці напоготові закордонне вічне перо. Ще хвилина, півхвилини, мить, і він поставить проти прізвища Розенклевера соковитого мінуса.

Зала напружилась до найвищих точок уваги й терпіння. Вона знає, що гладка шия головного бухгалтера Розенклевера ніколи не згинається, вона добре знає, що головний бухгалтер не може не скласти іспита, бо він відомий не тільки на ввесь кооперативний і господарчий апарат міста, ні, його знає вся округа, навіть у центрі. Головний бухгалтер — окраса всієї установи, без нього нема в Соробкоопі бухгалтерії, та де там — без нього нема Соробкоопу! Бухгалтер не відвідував загальних лекцій, але він мав удома лекції найкращого украї-нізатора. Всі можуть сьогодні зрізатись, але головний бухгалтер — ніколи!

Зала причаїлась і стежить на всі очі за ним.

Але бухгалтер нервується, він уже оступився і службовці не ймуть віри. Це вже пахне конфліктом, це...

У залі хтось голосно прошепотів:

— Он делает тихий погром!..

Мара стрепенувся і погрозливо провів очима по залу. Зала прикипіла до столів. Але на бухгалтера все це і той глухий шепіт, що долетів і до нього з далеких місць, де сиділи його колеги, вплинув інакше: він розмашисто скинув окуляри, поклав їх на стіл перед Марою, одкинувся на спинку стільця й криво посміхнувся:

— На жаль, я, особисто я, не можу вимовиш тільки "р".

Мара взяв цю відповідь за якийсь прихований виклик і пильно подивився на бухгалтера. Збоку йому шепотів на вухо представник Укрлікнепу:

— Дозвольте, я ще його проіспитую. Він, безперечно, знає, тільки хвилюється трохи...

З другої руки до Мари зашепотів представник місцевкому:

— Его нужно еще что-небудь спросить, а то, знаете, неудобно как-то получается...

Мара кивнув головою і передав бухгалтера лектору. Проте наостанку він усе ж таки сказав бухгалтерові ображено:

— Да, а про м'який знак забули, товаришу Розенкле-вер! А між тим він грає велику роль в українській мові...

Паля Степанівна почула, як вдячно зітхнула зала, коли Мара одпустив, нарешті, бухгалтера, і вона ще раз гордовито подумала:

— Мій Мара хоч і не націоналіст, але він куди більший українець, ніж усякі Діагностики та укапісти!

Воно треба було сьогодні неодмінно поїхати на хутір, чи пак совхоз, передати завідувачеві ключі від комори й гроші за продану кооперації пшеницю, але Степан Ни-кифорович Забийворота відклав свою поїздку. Сьогодні приїде Паля з своїм молодим, заради такої нагоди може собі завалитись совхоз, а не він буде туди й назад ганяти! Поїзд приходить о дванадцятій удень, і з самого рання в домі через те метушня. Тринадцятилітня сестричка Палі Степанівни, чорноока метка Лідочка — єдина в домі жінка. Вона і за служницю, й за господиню. На її долю вже не залишилося гімназій, а в трудшколах — тільки язик портять та коники стругають — так принаймні висловився одного разу сам Степан Никифорович і після приватної вчительки залишив молодшу доньку вдома, коло хазяйства. Учора до півночі Лідочка вчиняла тісто на пиріжки, а на світанку вона вже мусила його місити. Тепер їй залишається тільки поліпити пиріжки й засунути в піч: пиріжки поспіють саме на приїзд молодих. Але треба ще почекати, поки тісто зійде (не дай, Боже, тісто не достоїть і пиріжки вийдуть низькі!). Тим часом Лідочці не садиться. Вона мусить ще раз побігти в колишню "гостиную", що її призначено тепер для молодих, і обдивитись, чи все там гаразд. Цю "гостиную" вона сама ще позавчора почала прибирати для Палі та її чоловіка. Два дні вона дбала за кожну в ній дрібницю, і "гостиная" ще з учорашнього дня виглядає, як молода до вінця. Туди постягали найкращі картини — "Маки", колишній додаток до "Нивы", Палину "Грусть" і Іоанна Кронштадтського. Коло вікна старий фікус і на вікнах чистісінькі, як із срібла плетені, фіранки. Фіранки стримують сонце, переробляють по-своєму його вогненне проміння і до кімнати пускають тільки саме щире золото. Золото падає дрібною мжичкою на фікуса, на герань, воно розляпало веселі калюжі на підлозі й соромливою плямкою зачепило снігову непорочність великого, двоспального ліжка. На цьому ліжку спав колись тато й небіжчиця мама, тут, на ньому ж, колись давно

народилась Лідочка і вмерла мама. Після того ліжко спорожніло: тато купив собі нове, маленьке, а це старе, завжди чисто застелене, стояло собі непорушно, дожидаючи часу стати за посаг котрій із доньок. Тепер на ньому спатиме кілька днів Паля з своїм чоловіком. Це ліжко Лідочка не могла сама перетягнути із спальні, і їй допомагав тато. Матрас старанно вибито, застелено щойно випраним простирадлом і блакитною з білими лілеями марселевою ковдрою; в головах здіймаються вгору Гімалаї подушок, накриті мережаною пошивкою. У цій цнотній красі й незайманості — вся Лідочка. Це вона оглянула кожну пружину в матрасі, попрала білизну й пошила пошивку, але тепер, коли Лідочка тихо ввійшла сюди й побожно в останній раз оглянула ліжко, вона почула в ньому зовсім чужу їй, незалежну від неї справжню живу істоту, що ховає в собі принадні і разом трохи страшні таємниці. Лідочка навмисно почала нагадувати собі, що це вона сама застелила ліжко, сама приготувала все для нього, але це чомусь ніяк не давалося віри. Дідочка навшпиньки підійшла до ліжка й ніжно погладила рукою ковдру. Від дотику до прасованої матерії їй стало раптом ніяково й соромно. Вона зашарілась як піймана на злочині, мерщій одірвала назад руку й вистрибом побігла на кухню ліпити пиріжки.

Степан Никифорович дістав із шафи п'ять пляшок горілки, що їх він позавчора купив, і почав розливати в карафки. Проте, перше ніж розливати, він вирішив покуштувати на смак із кожної пляшки: тепер дуже часто продають горілку із сивушною олією, не встережешся.

— Так і знав! Не інакше, як у цю підлили сукини сини сивухи, — сердито забурмотів він, спиняючись на третій пляшці. Що ж його робити? Йти до споживчого товариства, щоб обміняли — далеко, та й чи ж обміняють?

Степан Никифорович почухав пальцем карк і вирішив: "Цю пляшку можна заправити лимоном, щоб не пропадала".

Він прикинув іще оком, чи вистачить наливок, і тоді вже сів спочивати. Передчуваючи радощі побачити після довгої розлуки свою

доню, побачити її після всіх небезпек і спокус, що оточували її на кожному кроці в Києві, побачити вже молодицею з чоловіком, Степан Никифо-рович захотів докладно уявити собі сьогоднішню зустріч, і для цього він ще раз витягнув із кишені піджака товстого гамана і там між рахунками й розписками швидко намацав своїми досвідченими пучками Палиного листа.

Він іще раз перечитав від слова до слова, від рядка до рядка чіткий доньчин лист і вдруге пережив батьківську радість і гордощі. Його старша донька, можна сказати, його плоть і кров, що вже мало не шість років на виданні, тепер щасливо побралася. Степан Никифоро-вич у цьому виразно бачив Божий перст. Це його затаєні молитви, що їх він крадькома посилав щоночі до все-могущого, але про око людське скасованого в комуні Бога, повертають йому його старшу доньку.

Давно-давно, ще перед Палею, коли вони жили любесенько в цьому ж будинку з покійницею Марфою (царство їй небесне!), він просив Бога послати йому сина. Та не вволив Бог його молитви: народилась донька Паля. І ще палкіше почав благати ночами Степан Ни-кифорович сина. Синочка. Синочок буде йому за молитовника. Степан Никифорович викохає його і віддасть учитись на священика. Син правитиме в соборі службу Божу й замолюватиме його гріхи.

Коли ставало в домі тихо, так тихо, що можна порахувати свої роки й пригадати, що було цього самого дня десять, п'ятнадцять літ тому, Степан Никифорович схилявся навколішки перед темним кіотом. Там кволо блимає лампадка і суворо з-під золотих шат дивляться святі апостоли й великомученики. їхні почорнілі страшні лиця щоночі зазирають у душу Степанові Никифоровичу, і він почуває себе недостойним під їхнім пильним поглядом. Йому вже болять коліна, ятриться шкіра на чолі від хресного знамені, і здається, що там, на кості, він протер уже ямку трьома пучками, але Степан Никифорович молиться. І аж тоді тільки, коли з двоспального ліжка зачинало долітати перше несміливе сопіння (то, не діждавшись кінця молитов, засипала втомлена, нерозважна Марфа), Степан Никифорович підводився на

ноги, дочитував, ідучи до ліжка "Богородицю" й, хрестячись, сердито будив під ковдрою заснулу жінку.

Але хтось із нечистих перехоплював його молитви, й вони не доходили до неба: після першої доньки Марфа вже не вагітніла більше. Дев'ять років минуло, і вже давно почали стихати і вкорочуватись марні молитви за сина, а на десятому, мов на глум, мов на знущання, Марфа в муках породила Дідочку і вмерла породіллею.

Сьогодні Бог воздає Степанові Никифоровичу за все з лихвою: сьогодні повертається під батьківську покрівлю старша донька, з чесним, від Бога даним, мужем.

Степан Никифорович пригадує, які страшні речі могли скоїтися з Палею в отому страшному Києві, і сам дивується, як обминула її напасть. Врем*я тяжке пішло, люди як показилися, ніякого уважения й притгічія, скрізь комуністическі порядки, а вже щодо молодежі, так страшно й подумати: дівчата з хлопцями по комсомолах тічками бігають... Ну де тепер поряд очній баришні жениха путящого найти! Офіцерські дами благородні, що повдовіли за оту завірюху совєцькую, і ті позаписувались із комісарами-комуністами. Дійшло до того, що православні женщини з образуванням (гімназії колись покінчали, на курсах були, в Продкомі служили) за жидів заміж виходять... На переверт у світі пішло, і тільки її, його Палю, заступила Пречиста від тої геєни сущої. Степан Никифорович боїться зрадити свою певність: скрізь усе по-новому, по-совєцькому, — невжеж його Палі пощастило по-людському. Він іще раз мусить дізнатись про свого зятя, і Степан Никифорович перечитує те місце в листі, де Паля Степанівна пише, що її чоловік служить у кооперації членом правління Соробкоопу й заробляє на місяць 180 карбованців без командировочних і нагрузок. Степанові Никифоровичу стає ще приємніше:

— Особенно харашо, що він — по кооперації! Тепер поміж чесними людьми тільки кооператорам і можна кудись доступитись, а більше

нікому ходу не дають... Кращої пари, як настоящий безпартєйний кооператор, і не знайти!

Проте є все ж у листі одна заковика, що кидає тінь на тиху радість Степана Никифоровича:

— А Паля і послі замужества не справилась: уп'ять написала письмо на малоросійському язику!

Це давня рана в Степана Никифоровича, і вона вряди-годи боляче дається взнаки. Він повертається до своїх давніх міркувань, що їх колись був висловив Палі ще сімнадцятого року за ту "Просвіту", але й тепер він не годен у цьому анічогісінько збагнути:

"І як же его так — говорит на малоросійському язику! Для чого ж тоді в гімназії вчились? Учиться, учиться человек, усе по-харошому, получає образуваніє, а потім ні сіло ні впало — по-мужицькому варнякає; даже хуже человек дєлається, ніж перед гімназією! Канєшно, комуністи дєлають усяку там украïнізацію, щоб під мужика вроді получалось, но ето не пройдьот! Ето тольки так, заблуждєніє... — І його, Степана Никифоровича За-бийворотова, вони ніколи не змусять писати "Ничипорович". Страшно даже подумати, як воно по-малоро-сійськи некультурно виходить: "Ничипорови ч"! Вроді — "не чіпай меня"..."

Степан Никифорович раптом сполошився: невже Па-расковія і на конверті написала: "Ничипоровичу". Його зіньки торопко забігали по столу й уп'ялись у білий з блакитною серединкою Палин конверт. Е, ні! Паля до цього ще не дійшла, щоб соромити його на всю вулицю; на конверті виразно виведено — Никифорович у, тільки фамілія по-старому — "Забийвороті", замість — " Забийворотову "...

Степанові Никифоровичу одлягло від серця, і він подумав:

"Єслі в неї муж не дурак, то все еті глупості скоро пройдуть. Нужно буде з ним поговорити..." — Степан Никифорович важко підводиться з-за столу, обертається до ікон і щиро кладе трьома пучками на себе широкого, по-купецькому, хреста.

Він іще довго дивиться на дві ікони, де під склом приладнані по боках недогорілі свічки з золотими обвідками й потемнілі від часу воскові імортелі. Це шлюбні ікони. Колись батьки благословили його ними стати з Марфою до вінця. Степан Никифорович довго думає, потім підставляє під ікони стільця й, крехтячи, лізе на нього: "Треба ці ікони перенести в гостиную, де спатимуть молоді, а сюди з гостиної "Молитву о чаще в Геф-симанском саду", так буде лучче", — розмірковує Степан Никифорович, здуваючи з пальців павутиння, що приліпилось коло ікон.

"Молитву о чаще" повішено в їдальні, і тепер уже по всьому. Степан Никифорович хазяйським оком, як вождь — полки перед боєм, оглядає в кімнаті речі. Вони всі кожна на своєму місці, і кожне урочисто дожидає гостей. Степан Никифорович перевів очі на високу, набиту книжками етажерку й задумався.

— Гості повсіда люблять роздивлятись книжки з картинками й альбоми...

Степан Никифорович спробував пригадати, що воно там за книжки на етажерці, але зрадлцва пам'ять не підказала йому жодної назви, жодної картинки. Він знав тільки, що оті жовті й сині палітурки — то ще царські книги, їх присилали з "Нивою" та "Вокруг света". Після революції він сам не купив ні одної книги (тепер нема настоящих книг, только — комуністическіє та на малоросійському язику), але Лідка могла понатаскати казна-чого, хіба за всім доглянеш! Степан Никифорович підозріло підійшов до етажерки й почав скептично переглядати книжки. Перша, що трапилась до рук — "Полное собрание сочинений В. Г. Короленка, том I", була нерозрізана. Це спочатку заспокоїло Степана Никифоро-вича — непорізана, значить, давня книжка. Він узяв другу, третю, четверту і тоді здивовано побачив, що всі ці книжки, зім'яті й

потерті від довгого лежання, всі вони непорізані. Він перевірив інші полиці, але й там покоїлись незайманими Гоголь, Салтиков-Щедрін, Метер-лінк, Толстой. Це занепокоїло Степана Никифоровича:

— Палин муж подивиться на нерозрізані книжки й може подумати, що ми зроду нічого не читали.

Тоді Степан Никифорович мерщій подався до буфета, витягнув два столові ножі, одчинив до передпокою двері й крикнув голосно:

— Ліда! Лідка! Сейчас же йди сюди!

Лідочка прибігла з кухні червона й засапана. Вона, боячись до чого-небудь приторкнутись, безпорадно теліпала заліпленими тістом пальчиками.

— Что такое, папа?

Степан Никифорович сердито подивився на її брудні рученята й грізно сказав:

— Щоб сейчас же вимила руки й сідай розрізати книжки!

Лідочка вивалила на батька вражені оченята:

— Какие книги? Пирожки ж, папочка, нужно в печь садить!

— З пирогами поспієш ще! Говорю — книги нужно порозрізати. Стидерам такий: книги стариє нерозрізаними на етажерці лежать! Как будто ніхто їх у домі не читає!

І Степан Никифорович почав перший люто розрізати Метерлінка.

Рідне місто, куди приїхала оце Паля Степанівна з чоловіком до батька, вразило її. Все, починаючи з вокзалу й візника, видалось їй страшенно маленьким, наче за ці шість років, відколи вона поїхала до Києва, все тут не росло, а навпаки, поволі зменшувалося. Візник сам обшарпаний і залатаний, замість коней у нього — кістяки, всунуті в коростяну брудну шкіру, а найгірше — це фаетон. Крила над колесами пообривались і немилосердно торохкотять, гайки поодгвинчувались і просто дивно, як воно ще ящик не одірветься від передка. Мара старанно порозпихав скрізь валізи, але круглу коробку все ж довелося поставити в ногах. Палю Степанівну це нервувало; коробка тисне на ноги, в спині муляє щось тверде, чи не цвях часом?

— Це просто жах їхати оцими провінціальними візниками! — сказала вона обурливо й почала критично дивитись на перші хати передмістя. Оце починається Харківська вулиця. Як вона тепер зветься? Невже й тут позміняли назви? Паля Степанівна подивилась на синювату дощечку й устигла прочитати: вулиця Карла Лібкнехта.

— Чого це саме Харківську нажали вулицею Лібкнехта? Що спільного між Харковом і Лібкнехтом? — неза-доволено чи то спитала, чи просто голосно висловила свою думку чоловікові Паля Степанівна.

— Мусить же, Палюсю, якась вулиця зватись іменем Лібкнехта, — погодливо сказав Мара й спочив оком на довгій фаланзі телефонних стовпів. Вулиця йому подобалась.

"Отим завулком, — подумала Паля Степанівна, — треба їхати до нашого хутора. Який він наш! Там тепер радгосп. Тільки й того, що згодилися прийняти батька за завгоспа. Батько завгоспом на своєму власному хуторі!" — Палі Степанівні стало жаль і батька, і хутора.

Маленькі хати під стріхами, далі червоні кам'яниці й бляхи. "Бакалійна торговля П. Полторак*. Полторак? Він ще й досі живий і ще й досі держить свою бакалію! Паля Степанівна, власне, ніколи не бачила

Полгорака, вона тільки ще гімназисткою звернула увагу на вивіску й прізвище, — таке воно чудернацьке якесь, наче не людина й не дві людини, а чомусь півтори... Але тепер вона зненацька зраділа Полторакові. Це від нього першого повіяло їй по-справжньому рідним містом і якоюсь вічною непорушною тривалістю життя. От була вона ще дівчинкою, наївною гімназисткою, і був Полторак; настала революція, встала Україна, Паля Степанівна їхала до Києва шукати долі, а Полторак стояв; пройшла гетьманщина, петлюрівці, денікінці, скільки люду, її подруг, знайомих, родичів порозбігалося на всі сторони, а Полторак таки залишився. Вона вже жінка, у вагоні її перше почало вчора нудити й Паля Степанівна догадується, що це вона вагітна; ось сидить поруч неї її чоловік, це від нього вона породить дитину, а Полторак усе собі стоїть на своєму місці. І Паля Степанівна подумала, що коли б не Полторак, місто було б зовсім не таким, гіршим якимось. Милий, хороший Полторак!..

Вони проїхали повз сірий двоповерховий будинок. Гімназія. Женская гимназия!.. Паля Степанівна тривожно глянула на парадні двері — що тепер тут? Над дверима криво похилилась стара, з розмитими від дощів фарбами, вивіска. Вивіска була, видно, колись червона, тепер вона стала руда, літери колись — білі, тепер — брудно-сірі. Палі Степанівні чогось пригадалось із гімназії:

Их моют дожди, засыпает их пыль, И ветер волнует над ними ковыль...

— Тут тепер школа імені Шевченка, — зраділа Паля Степанівна, обертаючись назад, щоб іще раз глянути на будинок, але їй усе ж таки було шкода своєї гімназії: школа, хоч би яка там вона була, — не гімназія! Колеса трохи затихли на мосту і знову старий, дореволюційний з вибоїнами брук, колишнє казначейство — тепер фінвідділ, заґратовані вікна бупру, кінематограф. Коні круто звернули вниз.

— Оце починається наша вулиця, отам за тою вербою і наш дім, — сказала Паля Степанівна й погладила Марину долоню. — Зараз уже приїдемо...

Перший їх помітив на вулиці квартирантів опецьок Васютка. Він прожогом шугнув у двір, скочив на одній нозі на ґанок і залементував у одчинене вікно до кухні:

— Скоріш — їдуть! Уже їдуть! — і зразу ж помчав до хвіртки. Лідочка скрикнула і впустила з рук коцюбу 4. Вона сполошилась і не знала, що їй робити: закрутилась на одному місці, як зачарована, — подивилась на свої засмальцьовані пальці, витерла їх об нову блузку, потім отямилась і щодуху побігла до воріт.

Степан Никифорович іще розрізав книжки, коли знадвору звідусіль почулось "їдуть*. Кричав Васютка, кричала в дворі квартирантка і навіть на вулиці, коло вікна, чийсь незнайомий голос когось повідомляв:

— Це до Забийвороти їдуть.

Степан Никифорович поклав набік ножа й сторожко почав наслухати. На вулиці зовсім уже виразно зацокотіли копита й затарахкотіли колеса. Васютка закричав на всю пельку:

— Приїхали!..

Степан Никифорович закинув мерщій недорозріза-ного Купріна на буфет, застебнув на всі ґудзики піджака й подався з кімнати на той шарварок.

Васютка засунув собі під праву руку свою біляву, кошлату голівку й закрутився очманілим цапом посеред двору. З незрозумілого захоплення й радощів він несамовито фецав ногами і дико верещав:

— Приїхали! Приїхали! З женихом!

Степана Никифоровича, як довбнею, гепнуло по вухах таке непуття посеред його власного двору. Він затупав на Васютку ногами:

— Перестань, мерзавець! Стид-срам такий! Я т-тобі!

Васютка одразу ж замовк і, як побите по шкоді цуценя, плазма вислизнув із двору. Навколо запанувала належна урочиста тиша.

Далі ґанку Степан Никифорович з ґречності не пішов: батькам годиться зустрічати молодих на порозі хати. Він поправив на шиї коміра, поклав долоню на долоню й поважно перевів очі на хвіртку. Там, за хвірткою і парканом, нараз усе стихло, тільки фиркали коні. Степанові Никифоровичу з ґанку було видно лиш візника та кінські гриви. Десь нижче його молодята, але вони, певно, вилазять саме з фаетона і через те їх не видно й не чути. Зараз широко відчиниться хвіртка і він їх побачить. Побачить його, Палиного мужа. Від цієї думки Степан Никифорович захвилювався й почув, як йому підгинаються колінка. Ну просто, наче по їх Васютка, стерво, стукає патичком. Степан Никифорович навіть грізно повів оком по двору, чи не вилізло, бува, знову оте байстря, але на дворі все гаразд, Васютки ніде не видно. На вулиці заметушилися.

У серце Степанові Никифоровичу щось гулко стукнуло. Ні, то просто рипнула на заржавілих завісах стара хвіртка ("Не поправили! Сгид-срам, как будьте у двір ніхто не входить!..").

Попереду вилазила з натуги із своїх тонюсіньких рученят Лідочка, тягнучи важку валізу, далі Паля Степанівна з круглою лакованою коробкою і останнім Мара з валізою і постіллю.

Степан Никифорович тільки й устиг подумати: "Високий і чорний, вроді брунет..." — як знову його ошпарив треклятущий тоненький голосок:

— А чамайданів скільки понавозили! — Це знову від-кілясь виліз на двір Васютка, наче його найняли туг бешкетувати. Але вже ніколи було гримати на Васютку. Степана Никифоровича цілувала Паля, а за нею весело сміявся її муж і кивав пальцем до Васютки: — Ану-ну, йди сюди, я тебе сховаю в "чамайдан"! Васютка серйозно подивився на високого чорного дядю й боязко позадкував до курника. Степан Никифорович дав зятеві потрусити в гарячих руках свою долоню й вибачливо усміхався:

— Мерзавчики-шалуни ужасни! Как бур'ян, можна сказати, ростуть. За ними даже досмотреть ніззя, тольки на шкоду і способні.

Мара стиснув тестеву долоню ще раз і взяв речі. Всі рушили до хати.

Степан Никифорович пішов останнім. Він подивився на широку зятеву спину, на краєчок білого комірця, рівно підстрижену потилицю і задоволено підморгнув собі: "Ето, я понімаю, муж! Настоящий, а не какой-нибудь там заксовський розписчик! Старорежимний муж!.."

Речі, щоб не наносиш до покоїв пороху, поклали тимчасово в сінцях, а самі молоді пірнули в золоту зливу вітальні. Степан Никифорович наказав Лідочці принести молодим умитись, а сам пішов у сінці подивитись на валізи.

Валізи стоять у кутку, покладені одна на одну. Дорожній пил припорошив їхню ніжну коричневу смуглявість, і блискучі цвяшки, що по ріжках, теж потьмарні-ли. Ця густа сірувата намітка пилу зневажає дорогі речі й знецінює їх. Степан Никифорович не може бачити на нових речах печальні сліди тліну й занедбання. Він нахилився до валіз і бережно, щоб не подряпати часом шкіру, струсив порох подолом піджака. Валізи ожили й посміхнулися томним відлиском гладких боків.

Вони нагадують Степанові Никифоровичу давно забуте, втрачене, веселе життя. З такими валізами люди їздили колись мандрувати в дальні краї, й валізи давали своїм господарям вигоди й певність. Навіть дивно тепер дивитись на валізи: гай-гай, куди порозкидало їхніх колишніх господарів, а вони таки повернулися!.. Степан Никифорович любовно, по-хазяйському оглянув зятеві речі й подумав:

"Странно: чемайдани хароші, а робота как будьте совєцькая..."

Він схилився на коліно й уважно помацав замочок:

— Замок єрундовий: раклам раз плюнуть розкубрити чемайдан! До таких чемайданів треба ставити старі замки, а не отакі фінтеклюшки.

З двору Лідочка несла відро води молодим, і Степан Никифорович мусив звестись на ноги. Подивився на Лі-доччине старанно на проділ розчесане волосся й забурчав, повертаючись до покоїв:

— Чемайданів даже не могла витерти! Стид-срам...

— Я, папа, сейчас вытру, только воду отнесу.

— Я вже сам витер, — буркнув роздратовано Степан Никифорович і сердито переступив поріг.

Лідочка зітхнула й понесла відро до вітальні.

— Ти ж і виросла, Лідочка! — схопила сестричку за плечі Паля Степанівна і ще раз поцілувала її: — Тебе просто не пізнати тепер, ти зовсім уже доросла!

— Лідочка твоя така велика, що їй, гляди, й до комсомолу вже пізно, — просто в партію і на жінвідділ, — поблажливо хитнув головою Мара й хитро посміхнувся. Лідочка потупила очі й почервоніла:

— Я в комсомол не поступлю, там только с мальчишками балуются...

— Отакої!.. — блимнув баньками Мара й від здивування навіть скинув піджака.

— У комсомоле только плохие девчонки, — уперто повела далі своєї Лідочка, але зараз же засоромилась власних слів і вибігла з кімнати.

Мара більше нічого не сказав, він тільки, зітхнувши, подумав: "Ну-ну! Сестричка..." Його вже перемагала втома, заснути б оце. Він подивився на мережану піну постелі й, недовго думаючи, шусть туди з ногами. Мат-расні пружини жалібно писнули, але все ж таки витримали Мару. Паля Степанівна кинула застібати блузку й перелякано глянула на ліжко.

— Що з тобою, Маро? То ж чисте укривало, а та ввесь з дороги і — з ногами туди!

— Чисті укривала — це дійсна мука: через них не можна навіть полежати! — поскаржився Мара й ледаче встав.

— А шкода! Ліжко м'яке, так і просить — ляж. Мара позіхнув і сонно оглянув кімнату. З Іоанна

Кронштадтського його очі перевалили через крісла в покрівцях і спинились на вінчальних іконах угорі з великою посрібленою лампадкою. Мара прищулився і голосно промовив:

— А богів з кадилами здря понавішували!

Паля Степанівна пильно подивилась на чоловіка і суворо сказала:

— Тільки, будь ласка, без антирелігійної пропаганди! Ми сюди приїхали спочивати, а не політикою займатися.

— Та я хіба що — хай висять, не я ж їх повісив, — глухо відповів Мара й підійшов до миски вмиватися.

Вийшовши з вітальні, Лідочка завмерла в їдальні й уважно наслухала. Палин чоловік розчарував її. Вона сподівалася зовсім іншого. То мав бути стрункий, блідолиций із смутними блакитними очима й довгим каштановим волоссям юнак. Він, розуміється, буде в "байронівці". Він трохи, як і Лідочка, соромливий і ніжний. Він тихо говоритиме, читатиме книжки й мріятиме. Вони втрьох ходитимуть за місто на старий Миколаївський цвинтар до мами, збиратимуть квіти й читатимуть написи на надгробках і хрестах. Але замість цього — чорний, довготелесий, голосно регочеться, як парубок, і — про комсомол та партію. Лідочка на мить перестала дихати, їй раптом промайнуло в думці: а може, він і сам комуніст?.. І тоді їй страшенно закортіло, щоб він неодмінно був комуністом: такому телепневі тільки й бути комуністом!

Нараз Лідочка почула, як за дверима щось важко гупнуло й застогнали на матрасі пружини. Це він. Він ліг на ліжко! Лідочка плеснула долонями й присіла. Бідне ліжко! Воно таке чисте, біле, тендітне й ото на нього бухнувся він, такий чорний, мамулуватий і несимпатичний.

У вітальні затихло, і Лідочка метнулась застеляти новою скатертиною стіл. Хлюпання води й стук крапель об підлогу Засмутили її: "Ввесь паркет мені забризка своєю водою. А я ж його вчора натирала..."

Лідочка дістала з буфета тарілки й замислилась стоячи.

— Але ж Паля вийшла за нього заміж. Він її чоловік, — прошепотіла тихо до себе й це виправдало Мару.

Молоді здорожились і хотіли спати. Вони згодились тільки трохи перекусити. Степан Никифорович заходився був витягати з буфета свої наливки, але зять спинив його довгою рукою:

— Ні-ні, спасибі, я не п'ю.

— Та як же? Та ні! Ну ради такого случаю, хоч по одній?..

Мара пасивно згодився.

— Ну хіба що тільки одну.

"Непитущий! Вроді тверезенник і постник"... — узяв собі на увагу Степан Никифорович і налив зятеві слив'янки.

Зять, щоб тільки одмогтись, хильнув чарку й узявся за оселедця. Він спритно визволив виделкою м'ясо від кісток, і це знову подобалось Степанові Никифоровичу: "Воспитаний і манєри знає".

Сам Степан Никифорович не їв. Тільки держав виделку й дивився на зятя. Густі брови, широка спина, дві продовжні зморшки на чолі і навіть пасмо чорного волосся, що впало на скроню, — все воно влазило цілком у той портрет зятевого обличчя, що його носив Степан Никифорович у своїй уяві, одержавши Папиного листа. Йому здавалося, що він давно вже бачив десь зятя — на хуторі, в земвідділі чи в кооперації. Він давно вже знає зятя, тільки чи не змінилось щось в ньому?

Зять запопадливо їв борщ. Тільки-но цокне ложкою об тарілку — і вже ложка в роті, і вже друга в роті, вже порожніє тарілка. "Добре їсть, добре й працює!", — задоволено подумав Степан Никифорович і підсунув зятеві миску з ополоником:

— Одкушали б, може, іще? Та в нас, правда, борщі не київські, — і засміявся зятеві в зуби приязно: — Как Бог послав, так і пробиваємося...

— Борщ дуже смачний, але дякую, я наївся. "Смачний", "дякую"? І він по-малоросійському! Даже странно: чоловік как будьто серйозний, а — українець!"

Степанові Никифоровичу це трохи навіяло сумніву: все в зятеві було як треба, а ця рисочка випиналася потворною ґерлиґою із статечного портрету його. "Чоловік з образуванням, на харошій службі сидить і — вроді дурачка із себе строїть!.." Проте зятеві він сказав інакше:

— Борщ у нас український, мужицький, можна сказати...

Мара проковтнув зайву слину в роті й уперше уважно розглянув тестя. Тесть, розуміється, старий, не нашого покрою, але він, видно, глибоко демократичний і простак. Інші держать, бува, попівен, а Палин батько це, власне, класова прослойка. Да. Раніш колись — селянин, а тепер — прослойка. З такими тестями ще можна жити.

Палю Степанівну за обідом знову занудило. Пахощі борщу, оселедця й наливки стали їй тепер нестерпучими, і вона, подякувавши, пішла з Лідочкою до вітальні.

У вітальні тиша й густий старосвітський дух нафталіну, лаврового листя й мишачого калу.

"Це від чєхлів на кріслах воно несе, — подумала Паля Степанівна. — Мабуть, тільки вчора повиймали їх ради нашого приїзду із скрині. Не могли вийняти раніше!"

Паля Степанівна скривилась. Це ж просто жах: приїхати до рідної хати й не мати куточка відпочити від цих вічних міщанських пахощів. Зовсім нема повітря! 1 як на те ще й вікна всі позачинені.

Паля Степанівна рішуче підійшла до вікна, шарпонула фіранку й рвучким рухом розчахнула стулки. Вікно так довго не відчиняли, що воно майже приросло до лутки, скло глухо забриніло, з рам посипалася на двір замазка й закрутки зсохлої фарби, і навіть свіже повітря — здалось Палі Степанівні — не одразу відважилось сунути до кімнати, а затрималось прозорою стіною перед одчиненим вікном. Паля Степанівна порозпихала горщики молодих кактусів та герані і висунулась до половини на двір.

Свіже повітря приємно залоскотало їй ніздрі й пестливими хвилями сповнило груди. 1 знову на неї повіяло рідним місцем і далеким дитинством. Кущі бузку, білі ноги яблунь, черешні, гнилі стовпи старої альтанки, зажурений затінок батьківського саду — яке воно хороше все й хіба можна його забути! Жити в такому раю й не помічати його, як Лідочка й тато, — це ж жах. Одмовитись від насолоди тихо сидіти й стежити, як плине повз тебе повноводою зеленою рікою літо, одмовитись для того, щоб сидіти в душному кам'яному Києві, — це значить свідомо йти на велику жертву. Палі Степанівні стало боляче за себе й наростав протест проти Лідочки й батька: живуть байдужі, як якісь солопії, і не цінять! Паля Степанівна всунулась назад у кімнату, і "гостиная" видалась їй ще гіршою, аніж перед цим. Навіть багато любові, подиву й захоплення в Лідоччиних очах не розраяли її.

— Хоч би Шевченка повісили, як вождів нема! — досадливо поморщилася Паля Степанівна й спустила очі на підлогу, аби тільки не дивитись на мироточиве обличчя Іоанна Кронштадтського і каламутний глянс вінчальних ікон. — Це ж жах — жити й досі в такому міщанстві!..

— Это, Паличка, все — иконы, а твоего Шевченка еще в позапрошлое лето мухи испачкали, он — на горище теперь без рамы, — винувато заметушилася Лідочка й поспішно стерла долонею порох на ломберному столику.

— "Папа"! З бога порохня сиплеться, а він — як на виставку. Хіба можна тепер козирять богами...

Із їдальні— долітали пожмакані шматки батькових слів. "Господи! Про що він там говорить Марі? Він же й досі ще не знає, що Мара комуніст", — стурбувалася Паля Степанівна, але краще про це не думати: це розв'яжеться само собою, і батько з Марою якось порозуміються між собою кінець кінцем.

Паля Степанівна важко зітхнула й стомлено пішла до ліжка.

Мара залишився з тестем сам на сам. Степан Никифорович спитав для годиться, як там у Києві, й одразу ж перейшов до свого:

— Дожились, знаєте! Хутір собственний був, земля, ліску прикупив був трохи — всьо, как єсть, забрали! Тольки й того, що дом у собственность повернули та на хутір вроді за прикащика прийняли. Даже смешно подумать: на собственному, можна сказать, хуторі за попихача крутишся... Харашо, знаєте, що в нас іще комуністи — пошти що вся, можна сказати, комячейка — дурачки сидять, якось іще пробиваємось. Ето, я вам скажу — не дай Бог, є елі комуніст, та ще до того розумний! Нещастя, і тольки. Гіршого в світі нічого нема!..

"Положим, — подумав Мара, — він зовсім не такий уже простак, як воно спочатку здається; це просто справжній декласований елемент", — і Марі стало страшенно нудно з тестем. Він двічі пройшовся кімнатою, вже не слухаючи тестевих скарг, потім круто спинився і стомлено провів долонею по голові.

— Ви мені вибачте, Степане Никифоровичу, я трохи тоґо... зморився. Піду посплю, а ввечері ми ще з вами побалакаємо.

Молоді ще спали у вітальні після сніданку, а гості вже почали сходитися. Першою прийшла квартирантка Марія Прохорівна, два сусіди з домів, що праворуч і ліворуч, швагер і брат з братовою. На дворі знову випустили Васютку, і його крики та хльоскання батіжка долітали крізь вікно до кімнати. Лідочка заходилася на кухні коло самовара, а гості

розсілись,у їдальні. Вони боязко оглядались на зачинені двері до вітальні і пошепки розпитували Степана Никифоровича.

— І гостинців із Києва привезли? — поцікавилась Марія Прохорівна.

— Да. Как же! Мені — на пару зять сукна, Ліді — Паля на плаття, — поважно відказав Степан Никифорович і пішов до своєї кімнати взяти подарунки показати гостям. У дверях на нього налетіла Лідочка з піджаком у руках і штовхнула в лікоть.

— Не шастайся туг мені, як миша по пастках! — нагримав Степан Никифорович, але Лідочка вже вийшла на ґанок, показала Васютці язика, потім серйозно подивилась на синій піджак Палиного чоловіка й почала його витрушувати. З піджака закуріло. Лідочка скривилась і заплющила очі. До ґанку підскочив верхи на загнузданій мотузками хлудині5 Васютка.

— А ваш дядя чорний!

Лідочка розплющила очі. Курява розвіялась, але Лі-дочці здалося, що порох, злетівши з коміра, знову осів на полах.

— Отойди, Васютка, запылю! — крикнула вона весело й заходилась трусити піджак з другого боку. Піджак довгий, Лідочці б за жакета, в ньому плутаються її руки, а піджак, як хлопець із дівкою жирує — охоплює їй коліна шерсткими рукавами, лоскоче нахабно. Це подобалося Лідочці, й вона, пустуючи і сміючись, затермосила піджак у різні сторони.

— Незграба який! За ноги хапаєш! Набити б тебе добре! Лідочка ще раз труснула піджак і ту ж мить почула,

як щось упало й тихо ляпнуло об половицю. Лідочка нахилилася. Книжечка. Коричневі палітурки і навкоси золоті літери. Лідочка бережно взяла книжечку і, як у талісман, увіп'ялася в неї очима. Партійний білет.

— Комуніст! Он — комуніст! — крикнула до Васютки й замахала над головою партбілетом. — Я ж так і знала, я ж так і знала, що он комуніст! Ага... — Лідочка схопила, як пійманого злодія, піджак і метнулася до покоїв.

Посеред їдальні сидів у кріслі Степан Никифорович і поважно розповідав гостям. Лідочка рипнула дверима і вскочила до кімнати. Степан Никифорович грізно глипнув на неї. Лідочка прикипіла до порога й завмерла з піджаком у руці.

— ...Человек солідний і умний. Зразу видно, що не какой-нибудь прощалига — студент чи там комуніст, нет: безпартійний, а получає аж сто восімдесят рублів... Я довольний з Палиного вибору, — его, можна сказати, настоящий муж! Луччого тепер, як по правді сказати, і не найти...

— Папа, так он же коммунист, — тихо сказала Лідочка, нерішуче виходячи наперед. Степан Никифорович круто повернув до неї голову, й очі йому налилися кров'ю. Дихання спинилося, він кліпнув повіками й раптом щосили стукнув каблуком по підлозі:

— Убирайся вон на кухню!.. Гадкая дівчонка! Глупос-ті мені... Стид-ерам!..

Лідочка скулилася, губи їй перелякано заворушились і затремтіти в лихоманці пальчики:

— Я, папочка, ничего. Я только книжечку вытрусила, билет...

Лідочка зблідла; вона боязко простягла батькові партбілет і оступилася назад. Степан Никифорович непевно взяв книжечку і глянув на палітурки. Гості мовчки потягнулись головами до його руки, Степан Никифорович визивно подивився на всіх і, побачивши звідусіль цікаві погляди, стиснув книжечку в кулаці. Засопів. Потім рвучко підвівся й смикнув з партбілетом до себе руку.

— Я звиняюсь!

Важко зарипіли старі половиці — Степан Никифорович пішов до своєї кімнати.

В їдальні все зітхнуло й вражено подивилось одне на одного:

— Ком-м-у-ніст! Он яке діло!,.

Гості незабаром тихенько по одному розійшлись. Не до чаїв, коли в домі навиверт пішло. Тільки квартирантка Марія Прохорівна залишилась із Лідочкою випити склянку чаю: не могла піти, не скуштувавши отих медяників київських, що понавозили молоді.

Степан Никифорович більше вже не виходив до гостей. Замкнувся в своїй кімнаті й схилився над столом. Кляв себе й спересердя тер кулаком чоло. Тер боляче, втискуючи суглоби пальців у зморшкувату шкіру. І тепер знову, як колись давно-давно, ще за життя дружини — від хресного знамені, Степанові Никифоровичу здалось, що він протер уже на черепі ямку й ось-ось можна буде колупнута мозок.

Степанові Никифоровичу пече тіло, ниє кістка і від напруження судомить руку. Але хай пече, хай ниє! Від цього стає все ж таки легше. Він заплющує очі й коливається на стільці з боку на бік:

— Купили, можна сказать, собі чорта! Да, подкачав зятьок, подкачав!..

Але Степанові Никифоровичу це вже переболіло, й він так-сяк помирився з тим, що зять — комуніст. Це, що там не кажіть, погано, навіть — дуже погано, і він не подарує Парасковії, що вона нишком підвезла йому такого воза. Але, скажіть же, що робити? Не розведеш же з ним дочку після того, як він зганьбив її на весь рід, на всю вулицю, та де там — на все місто славу пустив, чорт! Та й не такий воно тепер час, щоб із комуністами розводитись. Зовсім не такий. А як сказати по правді, так воно, звісно, й між комуністами не без того, щоб були розумні й настоящі люди. їздять же которі по Генуях та Женевах усяких, балакають там проміж антантами всякими (нашого б Івана з радгоспу, хоч переломись ти надвоє, а все'дно й на поріг не пустять до французького міністра або, скажімо, англійського короля!). Не в тому діло. Тут вся біда ось у чому: і як це ти, старий дурню, не спитавши, можна сказати, броду, розпустив перед зятем язика! Як же: породичався — бачите, зятька побачив, зрадів здуру! А зятьок вислухали, намотали все на вуса і дрихнуть тепер спокійнісінько в гостиній...

Степана Никифоровича роздрочило це вкрай. Він зірвався з місця й забігав по кімнаті.

— Це він недарма так одразу замовк тоді, нічого не сказавши. Ні, ні, це недарма! То все — констатирував, "к сведению"...

Це стає вже просто нестерпно Степанові Никифоровичу, і далі не можна витримати. Лежить собі за оцією стіною зять і йому навіть не сниться, яких мук зараз зазнає Степан Никифорович. Зять-комуніст — це тобі не голова місцевкому чи секретар ком'ячейки, що сьогодні тут, а через місяць його немає! З зятем — на все життя. Не дай Бог, із першого ж разу зятя від дому однадити.

— І що я йому сказав?.. Треба пригадати. — Степан Никифорович спинився посеред кімнати й намагався відновити свою розмову із зятем.

— Говорили про борщ — це пам'ятаю. Добре пам'ятаю. Та що — борщ! Це не щитається. Тут ось що — про собственность йому бевкнув і радгосп. Ну і це б іще нічого, коли б не далі...

Але, що говорив зятеві далі, — Степан Никифорович раптом забув. Знав, що отут воно саме й починається щонайстрашніше, знав, що там — щось про комуністів, але що, що саме? Ні. Забув, забув. І ніхто не може сказати — що, тільки він. Але він спить. Вислухав, покрутив носом і спить. А потім устане ввечері і:

— А мислі у вас, Степане Никифоровичу, зловредні, нікогда даже не думав, що ви такий одчаяний контрреволюціонер! Зятя в комуністах імієте, а виражаєтесь, как будьто настоящий білогвардеєць, стид-срам...

А зараз він спить і за всі голови йому. Степан Никифорович оддихався, подивився на стіну й тужно заскімлив, трясучи кулаком:

— Спиш, зятю комуністическький, і нікаких! Заснув би ти...

І тоді Степанові Никифоровичу страшенно захотілося, щоб зять прокинувся. Щоб зараз же.

— Які можуть бути сни, коли об'яснитись нужно! Піти й розбудити. І пішов би, якби це опівдні було,

коли ще не знав, що комуніста Парасковія доскочила. А зараз не піде. Сам не підеш, Степане Никифоровичу, ні, ні, не підеш і не берись! Послати Лідку? Не можна теж: хтозна, як там зятьок розлігся, — дівка ще, гляди, взгляд собі спортить. Треба якось інакше. Але — як? Ну як?!

Степан Никифорович подумав трохи і потім круто повернув ключа в дверях. Гулко розчахнув двері до їдальні і ввійшов. В їдальні порожньо. Лідка, звісно, кудись заповітрилась, навіть на столі не прибрала. Вже й сонечко до вечора підбивається. А вони собі сплять, а вони собі сплять...

Просто как будьто буржуазія яка-небудь!.. Ні, не спати зараз! Що завгодно: пожежу, трус, смертовбивство — тільки б вони прокинулись, тільки б пояснити якось зятеві й не мордуватися більше.

Але в їдальні тихо. Як ніколи ще — тихо. Спи собі хоч до Страшного суду й ніщо тебе не розбудить. Тільки безладдя на столі зі склянками та блюдцями й буфет розчинено.

— Чи довго ж забігти котам і поласувати ковбасою та маслом!

Степан Никифорович підійшов зачинити дверцятку і йому нараз упало в очі, що велику пляшку з вишнівкою вже розкубрено. Ба навіть не тільки розкубрено, а й надпито трохи. Хто це вже причащався? Лідка? Марія Прохорівна? Хто це, не питаючись, лазить по буфетах і надціджує наливки? Зятьок із дочкою сплять на всі боки, молодша донечка повіялась до чортів, а з хати хоч винось живе й мертве. Как будьто не дом, а комуна яка-небудь...

Але тихо в хаті. Ще тихше, аніж перед цим. Усе причаїлося по кутках і стежить за Степаном Никифорови-чем: ану ж іще якого коника він викине... Та цього було вже занадто. Тиша стала зовсім уже нестерпною Степанові Никифоровичу. Зараз не може бути тихо. До чорта тишу! "Я покажу, як спати. Я — не таких іще снів! Я..." Він несамовито видер з буфету розкубрену пляшку, заткнув для чогось міцніше корка, підкинув двічі на долонях і на третє — ррр-ясь щосили об підлогу!..

У вітальні ойкнула Паля Степанівна, і зашарудів на ліжку Мара. Степан Никифорович зірвався через липку криваву калюжку й зо всіх ніг до вітальні.

— Не беспокойтесь! Пожалуйста, не беспокойтесь! Нічого не случилось. Тольки — бугилку. Бугилку впустив, а больше нічого... Спіть. Зачем же вставать, ще зовсім вечір!

Мара протер заспані очі й сонно подивився на тестя: чудило якийсь, а не чоловік.

— Фу, налякали мене як! — зітхнула Паля Степанівна і повернулась на другий бік.

— Куди там його спати, вже ж і справді вечір. Уставай, Палю. Дивіться на неї — якою непманкою розляглася, га! — Мара затермосив дружину за плече, а Степан Никифорович тоскно подумав: "непманкою"!.. Вже натякає, вже під'юджує. Зараз оце почне вичитувати...

Степана Никифоровича обдало холодом. Ні, ні — тільки не зараз! Хай собі ще сплять. І він кинувся до Мари, мов хотів силоміць запакувати його знову в ліжко:

— А може б, іще лягли, може б, іще поспали? Ну, пожалуста! Засніть!.. — узяв Мару за барки і штовхав у постіль. — Ай-яй-яй! І як воно нехарашо получилось — збудили вас! Тольки бутилку впустив, а ви вже й попросипались. Даже неудобно якось...

Але зять рішуче встав. Розшукав під ліжком черевики й нахилився взуватись. Зашморгує шнурки й мовчить.

Степан Никифорович зовсім спантеличився і не знав, на яку ступити: зав'яже зять бантики на черевиках і тоді заспіва своєї. Отоді саме й почнеться воно. Ні, як уже так, то Степан Никифорович воліє випередити зятя. Степан Никифорович поклав руку на бильце ліжка, витягнув шию з лещат коміра (і сколько раз говорив Лід-ці — попереставляй луганці!) і — скільки міг розв'язно й спокійно, наче вони ще сиділи із зятем за столом у їдальні, поспитав:

— Да, а от скажіть мені — і забув вас спросить — а як же там партєйні діла?

Мара покінчив із одним черевиком і випростовував на нозі пальці. Ні, цей тесть, далебі, дивак страшенний, якийсь оригінал просто! 1 чого це йому спало отак ні сіло ні впало — про партію? Мара відповів знехотя:

— Та нічого, як бачите, вперед сунемо...

Степан Никифорович застукотів пальцями об блискучу нікельовану кульку на ліжку. Крутить зять! Як на собранні — в общем, і целом, і в часності. Не хоче прямо сказати. І не витягнеш його. Хіба ось що? Степан Никифорович похмурив брови і серйозно спитав:

— Значить — уперед, кажете? Надежда, виходить, усе ж таки єсть?..

— Що значить надія! Надія — це, понімаєте, ідеалістична річ, а ми — матеріалісти; ми дивимось на це з точки зору неминучості певного історичного процесу. Тут економіка, о! А всякі надії — то тільки надстройка...

Степан Никифорович нічого не второпав. То не інакше, як нарошне зять навернув отакої комуністичної мудрості та ще й по-українському: баки хоче забити.

Степан Никифорович зняв із бильця руку і обережно підійшов до зятя ближче.

— Ну да, це я понімаю, що надстройка, вроді б сказать — соціалістическоє строительство (і в нас тоже: клуб строять і оп'ять же там усякі, можна сказати, фут-боли) его да; потом і нащот економіки — ето, конечно, тоже правильно: щоб там значить грошей по-дурному не тринькали, домів чи там скверів не портали — це я все понімаю, ну от, скажіть мені, як же з безпартійними бути?

Мара такого запитання не сподівався. Ні, таки на-правду, тесть зовсім уже не такий сірий, він, розуміється, все страшенно плутає,

багато чого не розуміє, але хто б міг подумати, що на периферії, в глушині, отакі дядюшки так цікавляться політичним життям! Ні, він, Мара, зовсім не уявляв собі периферії, він давно вже одби-вся від неї, а вона, бач, як посунула наперед.

— Власне, що вас цікавить про безпартійних? — попросив пояснити Мара, готуючись дати тестеві докладну відповідь.

— Та от, скажемо, собственность к примеру: чи воно й далі безпартєйним будуть розрішать, чи тольки...

— Знову, знову про політику! — застогнала Паля Степанівна. Мара обернувся до дружини:

— Батько інтересується, і я об'ясняю йому, Палюсю. Хіба ми тобі заважаємо?..

— Не заважаєте, але це ж набридло! В Києві чула від тебе, що зібрання, нарада, ячейка; приїхали сюди спочити й тут — "партія", "безпартійні", "економіка". Це ж жах усе життя — про політику...

Степан Никифорович перебив дочку:

— Совершенно верно: інтересуюсь! — І тоді сердито до Палі Степанівни: — В тебе муж політичеський і потому ми про політику, а перебаранчать, коли розговарю-ють, нехарошо! Даже некрасиво... — 1 знову м'яко до зятя: — Так пожалуста. Об'ясніть мені, потому шо в вас у городі, так... — і тільки тепер Степан Никифорович з жахом пригадав, що він сказав зятеві про ком'ячейку вдень. Пригадав і осікся.

Мара заклав у кишені руки й пройшовся по кімнатці.

— Ви — про власність, здається? Це, розуміється, "всерйоз і надовго", проте не треба забувати, що це тільки стратегічний обход. Да.

А нащот безпартійних, що ж: усякі бувають безпартійні, як і комуністи так само є всякі...

Степан Никифорович здригнув, радісно усміхнувся, потім знову посерйознішав і підтюпцем побіг за зятем:

— Оце ви правильно сказали: і комуністи бувають усякі! Ето, я вам скажу, істинна правда, що — всякі! Конечно, там Луначарський, Риков, Калінін — его одно діло, ето настоящі, а в нас, так повірите, — шантрапа одна, а не комуністи! Даже мені, безпартєйному, і то больно смотреть, як вони портять Совєцьку власть!.. Я ото вдень ще вам говорив про комуністів, так то я — тільки про наших, тутешніх говорив. А в центрі, там воно, ко-нешно, не так...

— Ну що ви! Я думаю, що і у вас тут хороші робітники знайдуться, — сказав Мара, роздивляючись тестеву бороду.

— Нема! — категорично одрізав Степан Никифорович: — Ні одного нема! Ну хіба що хто коли з Харкова там приїде чи з Києва, а то всі — просто, как будьто їх хто з каторги позганяв сюди!..

Паля Степанівна лежала на ліжку, заплющивши очі. Від батькових слів вона пополотніла й потерпла в страху. Що сталося з батьком! Чи йому повилазило — з ким говорить? Господи, яка нетактовність і провінціальщина!..

Паля Степанівна ладна була тепер дряпати себе за те, що не попередила цієї неможливої розмови, заздалегідь поінформувавши батька про чоловіка. Але тепер було вже пізно. Тільки дивно й незрозуміло зовсім, чому це Мара не реагує досі? Вивідує? Хоче обійти й винюхати зо всіх боків? О, вони, комуністи, всі такі! Це ж "політика": змовчати, витягнути супротивникові язика, а потім: ось, бачите, який він, прошу! Кругом шістнадцять!.. Паля Степанівна ще дужче, аж до болю в повіках, заплющила очі.

До кімнати рипнули двері й брязнула стара зіпсута клямка.

— Можна? — спитала за дверима Лідочка і тихо ввійшла до кімнати. Вона скромненько підійшла до Мари й подала йому листа:

— Вам пришло партийное письмо:.. Мара здивовано зморщив чоло:

— Що таке? Як це "партійноє"?

Лідочка ворухнула ліктями й криво посміхнулася:

— Ви ж самі — партійний, значить, і письмо до вас партійноє.

— Ліда! Січас же мені до самовара там!.. Не могла досмотреть. Потух зовсім! Стадерам... — сказав суворо Степан Никифорович і недобре подивився на дочку. Лідочка непорозуміло глянула на батька і швиденько вийшла з кімнати.

— Що там за лист? — стурбовано спитала з ліжка Паля Степанівна.

— А, то з редакції, статтю про каенес і кооперацію просять спішно написати.

— Написати? В газету?! — піднесено й солодко спитав Степан Никифорович, і його очі побожно спинилися на зятевому роті. Потім він заметушився, схопив зятя за лікоть і повів до їдальні: — Ходімте ж у столовую чай пити!.. А про безпартєйних ви тоже очень правильно сказали. Конєшно, є всякі безпартєйні! Безусловно — всякі. Безпартійність — ето, діствительно, як пишуть у газетах, не позор, а большое нещастя!.. — авторитетно сказав, зітхнувши, Степан Никифорович і улесливо зазирнув зятеві в вічі.

Паля Степанівна похопилася з ліжка. Вона глянула, як поплив її Мара в батькових обіймах чай пити, й не пойняла віри: ідуть обидва, як давні приятелі, і це тоді, коли могло статись хтозна-що після татових теревень!.. Паля Степанівна звелася на ноги й тихо сплеснула долонями.

"Який добрий, який хороший мій Мара! Він усе вміє полагодити, в усьому дасть раду!" — подумала Паля Степанівна, і очі їй стали вогкими: світилася щастям, несподівано набігла сльоза. Паля Степанівна запнула на грудях капот і радісна, мов на перше побачення до коханого, підійшла до люстра крутити зачіску. Розчісуючи великим гребенем васильки на скронях, Паля Степанівна недбало кинула до їдальні:

— Якщо там статтю треба написати, то пиши, Маро, сьогодні ж, а то нам же треба до Кисловодська збиратися.

Мара, хитнув на згоду головою і насипав у склянку цукру.